

МИСТЕЦТВО ДИВУВАННЯ, АБО НАУКА ШАНУВАННЯ ЛЮДИНИ ЗА ЖИТТЯ

“Нет пророков в своём отечестве”, “У лакея нет героев”. Нарочито живаємо ці висловлювання мовою оригіналу, так краще кожний розуміє глибину їх змісту. Та рідко хто може досягнути людину в повноті її духовного подвигу за життя. Причина цього – неправильний підхід до виховання в наших сім’ях, освітніх закладах та суспільстві. У своїй більшості люди не навчалися і не вміють цінувати, а то й соромляться виявляти свій подив, захоплення. Митцю ж дуже потрібно схвалення. Так він отримує сигнали суспільного заохочення. Тож вітаємо народження і прояв позитивних емоцій, які мають властивість передаватися і переходити в інший якісний стан. “Так само, як енергія не зникає безслідно, а перетворюється в енергію тепла та світла, не зникає енергія таланту й ентузіазму, вона приносить людям знання, усвідомлення незнищенності того, що створили попередні покоління, і відчуття, що то було дуже ясне і примітне вогнище”, – вказував відомий український письменник Ю.Мушкетик.

Краса, талант, самовідданість у мистецькій праці, самозреченість ціною матеріального і комфортного благополуччя родини, втома очей і невтомність рук, нерозуміння і недооцінення владою за життя, ідеалізація після смерті – давні, як світ, істини. Починаємо вчитися цінувати те, що маємо вже сьогодні.

Перегорнемо біографічні сторінки видатних особистостей української культури і віддамо пошану народу, який зумів створити власні моральні авторитети.

АНТОЛОГІЯ ПАМ’ЯТІ *

АРКАС Микола Миколайович (7.01.1853, Миколаїв – 26.03.1909, там же) – укр. композитор та історик. Закінчив Новорос. ун-т в Одесі. Перші музичні спроби відносяться до серед. 70-х років. Писав переважно романси, дуети, записував та обробляв укр. нар. пісні (бл. 80-ти). Гол. муз. твір А. – опера “Катерина”, написана 1891 за власним лібрето на сюжет однойменної поеми Т. Шевченка (клавір

* Складено за: Корінний М.М., Шевченко В.Ф. Короткий енциклопедичний словник з культури. – К., 2003.

вид. 1897; в муз. ред. І. Молчанова, поставлена 1899 трупою М. Кропивницького в Москві). Автор наук.-популярної “Історії України-Русі” (СПб., 1908).

БАГАЛІЙ Дмитро Іванович (7.11.1857, Київ – 9.02.1932, Харків) – укр. історик. З 1918 – голова іст.-філос. відділу, чл. Президії УАН, багато років викладав у вищій школі. Автор понад 200 наукових праць, серед них – “Історія Слобідської України” (1918), “Нарис української історіографії” (1923-25), “Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті” (1928).

БАГРЯНИЙ Іван (справж. Лозов’ягін Іван Павлович; 2.10.1907, м. Охтирка, Сумщ. – 25.08.1963, Шварцвальд, Німеч.) – укр. письменник. У 1944 емігрував до Німеччини. Зб. віршів “До меж заказаних” (1927), поема “Аве Марія” (1929), роман у віршах „Скелька” (1929) та ін. спрямовані проти духовного закабалення українства. В романах “Тигролови (1944), “Сад Гетсманський” (1950), “Огненне коло” (1953), “Антон Біда – герой труда” (1956) та ін., у п’єсах і поезіях Б. показав страхіття сталінського терору. Автор пісень “Марш українських січових стрільців”, “За Україну”, „Вставай, народе”, “Гімн української молоді” тощо, багатьох публіцист. статей, есе, один з ініціаторів утворення Української Головної визвольної ради (УГВР; 1944), засновник культурницької організації “Мистецтво українського руху” (МУР; 1946), Укр. рев.-дем. партії (УРДП, 1945).

БАЖАН Микола Платонович (9.10.1904, Кам’янець-Подільський – 23.11.1983, Київ) – укр. поет, вчений, громад. діяч. Зб. поезій “17-й патруль” (1926), “Будівлі” (1929), “Грузинські вірші”, „Узбекистанські вірші” (обидва цикли 1938-39), вірш “Клятва” (1941), поеми “Безсмертя” (1935-37), “Політ крізь бурю” (1964), “Нічні роздуми старого майстра” (1976) та ін. присвячені соціальним і філософським проблемам буття, буремним подіям 20 ст., дружбі народів тощо. Разом з П. Тичиною написав текст Держ. гімну Української РСР (1949). З ініціативи і під керівн. Б. видано *Укр. Рад. Енциклопедію* у 17 т. (1959-65) і 12 т. (1977-85, укр. і рос. мовами), “Історію укр. мистецтва” (у 6 т., 1966-68), „Шевченківський словник” (у 2 т., 1976-77) та ін. Акад. АН Укр. з 1951. Засл. діяч науки Укр., 1966, засл. діяч мист. Груз. РСР з 1964, нар. поет Узб. РСР, 1964. Герой Соц. Пр., 1974. Лен. пр., 1982. Держ пр., 1946, 1949. Держ. пр. Укр., 1971. Шевч. пр., 1965.

БЕКЕТОВ Микола Миколайович (13.01.1827, с. Алфер’євка Пенз. обл. – 13.12.1911, Петербург) – один із основоположників укр. хімічної науки, засновник вітчизняної школи фізичної хімії. Встано-

вив ряд активності металів, сформулював закон діючих мас, заклав основи алюмініотермії. Довгий час працював у Харків. ун-ті, створив там (1864) першу лабораторію фіз. хімії. Б. стояв біля витоків кооперативного руху, організувавши з викладачів і студентів Харків. ун-ту перший в Україні кооператив – Харківське т-во споживачів (1866).

БЕРЕЗОВСЬКИЙ Максим Созонтович (27.10.1745, Глухів, Сум. обл. – 2.04.1777, Петербург) – укр. і рос. композитор, співак. Навчався в Київ. академії, де почав писати музику. Співав у придворній капелі в Петербурзі. З 1765 навчався у Дж. Мартіні в Болон. філармонічній академії, в 1771 витримав екзамен у цій академії на звання академіка-композитора. У 1774 повернувся в Росію і був зарахований до придворної капели. Б. – майстер хорових композицій *a capella*. Твори: опера “Демофонт” (поставлена в Ліворно 1773), духовні концерти. В музиці Б. відчутні впливи укр. пісенної культури.

БЕРЕТТІ Вікентій Іванович (14.06.1781 – 18.08.1842, Київ) – рос. і укр. архітектор. Навчався у Петерб. АМ. Працював у Петербурзі, з 1837 – у Києві. Автор проекту перебудови центральної частини Києва. Споруди, збудовані В.Беретті: центральний корпус Київ. університету (1837-42), Інститут шляхетних дівчат (1839-43, пізніше – Жовтневий, а нині – Палац культури і мистецтв) та ін. Вони характеризують Б. як видатного майстра архітектури *класицизму*.

БЕРЕТТІ Олександр Вікентійович (27.04.1816, Петербург – 18.06.1895, Київ) – укр. архітектор, син *В.І.Беретті*. Викладав історію архітектури в Київ. ун-ті. Автор будинку 1-ї Київ. гімназії (1850, тепер гуманітарний корпус Київ. ун-ту ім. Т. Шевченка), співавтор проекту Володимирського собору (1850-96) в Києві. Акад. Петерб. АМ.

БЕРИНДА Степан (? – після 1634) – укр. друкар, гравер і поет, очевидно, брат *П. Беринди*. Працював у друкарні Києво-Печерської лаври (1621-34). Надрукував бл. 10 книг, зокрема “Лексіконгз славеноросккій и именгжованіє” (1627), який склав П. Беринда, “Служебник” (1629) та ін. Писав вірші, один з яких присвячений *П. Могилі*.

БІЛІШ Олександр Іванович (6.03.1931, Градизьк Полтав. обл. – 6.05.2003, Київ) – укр. композитор та поет, перший композитор, удостоєний високого звання “Герой України”, 2001. Твори: опери “Гайдамаки” за однойменною поемою Т. Шевченка (1965) та “Прапороносці” (1985), моноопера “Балада війни” на слова І. Драча (1970), оперета „Чиста криниця” (1975), твори для симф. оркестру, вокально-інструм. ансамблі, хори, музика до драм, вистав і кінофільмів (“Роман і Франческа”, “Сон”, “Сумка, повна сердець” та

багатьох ін.), понад 300 пісень (“Ой не рїж косу”, “Ясени”, “Два кольори”, “Цвітуть осінні, тихі небеса”, “Сніг на зеленому листі”, “Прилетіла ластівка”, “Журавка” та ін.). Автор восьми поетичних збірок. Нар. арт. Укр., 1977 і СРСР, 1990. Шевч. Пр., 1975.

БІЛОСТОЦЬКИЙ Анатолій Юхимович (15.09.1921, Одеса – 22.07.1993, Київ) – укр. скульптор. Син Ю. Білостоцького. Твори: портрет М. Рильського (1952); композиції – “Сім’я” (1952), “Перед боєм Б. Хмельницький, І. Богун, М. Кривоніс” (1954, у співавт. з О. Супрун), “Батьки і сини” (1967), “Земля куля – не мішень для війни” (1976); пам’ятники – І. Франкові в Києві (1956), Т. Шевченкові в Одесі (1966) – обидва у співавт. з О. Супрун; воїнам Пд.-Зх. фронту в ур. Шумейковому Полтав. обл. (1976, у співавт. з В. Вінайкіним) та ін. Нар. худож. Укр. з 1974.

БІЛОСТОЦЬКИЙ Юхим Ісайович (28.06.1893, Єлисаветград, тепер Кіровоград – 2.10.1961, Київ) – укр. скульптор. Твори: портрети – М. Заньковецької (1936), П. Тичини (1937); пам’ятники – героям-стратонавтам (1938, встановлено в Донецьку, 1953), М. Щорсу в м. Щорсі (1939) – обидва у співавт. з Г. Пивоваровим і Е. Фрідманом та ін.

БОДЯНСЬКИЙ Осип Максимович (12.11.1808, Варва на Черніг. – 18.09.1877, Москва) – укр. і рос. філолог-славїст, історик і письменник. Праці з історії, фольклору, слов’янських мов.

БОРОВИКОВСЬКИЙ Володимир Лукич (4.08.1757, Миргород – 18.04.1825, Петербург) – укр. художник. Створив портрети О. Капніста (1780), ікони “Богоматір з немовлям” (1784), “Цар Давид” (1875) тощо. З 1788 – в Петербурзі. Намалював низку портретів, ікони для Казанського (1809), Троїцького (20-ті рр. 19 ст.) соборів та ін.

БОРТНЯНСЬКИЙ Дмитро Степанович (1751, Глухів на Сумщ. – 10.10.1825, Петербург) – укр. та рос. композитор, хор. диригент і муз. педагог. У 1758 за гарний голос був узятий до Петерб. придворної співацької капели. В 1769-79 удосконалював мистецтво композиції в Італії, де було поставлено його опери „Креонт” (1776), “Алкід” (1778), “Квінт Фабій” (1779). У 1779-96 Б. – капельмейстер при царському дворі (в Гатчині й Павловську). Тоді ж написав опери “Свято сеньйора”, “Сокіл” (обидві – 1786), “Син-суперник” (1787) і ряд вокал. та інструм. творів. З 1796 – директор вокальної музики і управитель Придворної співацької капели. Б. належить понад 100 творів хорової духовної музики, чимало менших композицій, а також світські хори, в т.ч. кантата “Співець у стані руських воїнів” (1812), камерно-інструм. твори.

- ВАСИЛЬКІВСЬКИЙ** Сергій Іванович (19.10.1854, м. Ізюм – 7.10.1917, Харків) – укр. живописець. З 1886 як пенсіонер, тобто за кошт Академії, перебував за кордоном. Автор численних пейзажів (“Козача левада”, 1893; “Дніпровські плавні”, 1896; “По Донцю”, 1901), епічних творів на істор. тематику (“Сутичка запорожців з татарами”; “Козаки в степу”, “Похід козаків”, 1917), жанрових картин (“Козак і дівчина”, 1894; “Ярмарок у Полтаві”, 1902) та ін. Разом з *М. Самокишем* створив альбом „3 української старовини” (СПб., 1900) та “Мотиви українського орнаменту” (СПб., 1912).
- ВАСИЛЬЧЕНКО** (справж. – Панасенко) Степан Васильович (8.01.1879, м. Ічня Черніг. обл. – 11.08.1932, Київ) – укр. письменник. У численних оповіданнях “Мужицька арихметика”, “На чужину”, “Роман”, “Пацанок”, “На хуторі” (1910-12), “Осінні новелах” (1930), п’єсі “На першій гулі” змалював життя селянства, зокрема молоді на поч. 20 ст.
- ВЕДЕЛЬ** (Ведельський) Артемій Лук’янович (1767, за ін. даними 1770, 1772, Київ – 26.07.1808, там же) – укр. композитор, хоровий диригент, співак (тенор). Учився в Київ. академії (до 1787), де був солістом (пізніше регентом) хору і першим скрипалем студент, оркестру. В. – автор 30 церковних хорових концертів, кращі з яких своєю виразністю і мелодійним колоритом близькі до укр. нар. наспівів.
- ВЕЛИЧКО** Самійло Васильович (1670, Полтавщ. – після 1728, с. Жуки Полтав. обл.) – укр. козацький літописець. Володів лат., нім. і польс. мовами. Служив у Генеральній військ, канцелярії. В. – автор літопису, що охоплює істор. події на Україні з 2-ї пол. 17 до поч. 18 ст. *Літопис* В. є надзвичайно цінним істор. джерелом, визначною пам’яткою укр. історіографії.
- ВЕРБИЦЬКИЙ** Михайло Михайлович (4.03.1815, с. Руський Явірник, тепер Польща – 7.12.1870, с. Млини, біля Перемишля) – укр. композитор, хоровий диригент і музичний діяч. Муз. освіту здобув у школі півчих у Перемишлі та у Львів. духовній семінарії. В 40-х рр. – регент церковних хорів у Львові й Перемишлі. Автор широковідомих хорових творів: “Заповіт” на сл. Т. Шевченка, “Поклін” – сл. Федьковича, “Жовнір” – сл. Гушалеви́ча. Писав *інструментальну музику* (2 полонези, вальс, симфонії-увертюри), а також музику до драм, вистав (бл. 20). Найбільшу славу композиторові приніс написаний ним 1863 на сл. *П. Чубинського* хор “Ще не вмерла Україна”, який тепер став національним гімном України. Див. *Державний Гімн України*.

ВЕРЕСАЙ Остап Микитович (1803, с. Калюжинці Черніг. обл. – квітень 1890, с. Сокиринці тієї ж обл.) – укр. кобзар, походив з кріпаків, з 4 років сліпий. Виконував дует, псалми, нар. пісні. Т. Шевченко 1860 подарував йому свій “Кобзар”. Виступав у Києві, Петербурзі, мандрував по Україні.

ВЕРНАДСЬКИЙ Володимир Іванович (12.03.1863, Петербург – 6.01.1945, Москва) – укр. і рос. природознавець та мислитель, громад. діяч та організатор науки, акад. РАН (з 1909), акад. (з 1918) і перший президент (1918-21) Академії наук України. Основоположник геохімії, біогеохімії та радіогеології, вчення про біосферу та *ноосферу*. В. висловив ряд ідей, які справили вплив на розвиток сучас. *культуролога*. В., на відміну від багатьох своїх сучасників, з оптимізмом дивився на перспективи людської цивілізації. Головні культурологічні ідеї висловлені В. у працях: “1911 р. в історії російської розумової культури” (1911), “Завдання вищої освіти нашого часу” (1913), “Початок і вічність життя” (1922), “Наукова думка як планетарне явище” (1938, надр. у 1977) та ін. Держ. пр., 1943.

ВИННИЧЕНКО Володимир Кирилович (7.08.1880, с. Веселий Кут Кіровогр. обл. – 6.03.1951, Мужен, Франц.) – укр. громад. діяч, письменник, драматург, публіцист та художник. Літ. діяльність розпочав 1902 і відразу здобув визнання своїми натуралістичними оповіданнями: “Біля машини”, “Раб краси”, “Кузь та Грицунь”, “Голота” (1904), “Заручини”, “Талісман”. Новими були постаті інтелігентів-революціонерів, подані в складних психологічних ситуаціях (“Купця”, “Зіна”, “Дрібниця” та ряд ін.). Після 1905 В. дедалі більше уваги приділяє в своїх творах психологічним експериментам (п’єси – “Дисгармонія” (1906), “Щаблі життя”, “Великий Молох” (обидві, 1907), “Брехня”, “Базар” (обидві 1910), “Чорна Пантера і Білий Ведмідь” (1911), “Тріх” та ін., а також романи, де дія розвивається в атмосфері урядової реакції 1907-11: “Чесність з собою”, “Посвій”, “Божки”, “Рівновага”, “Заповіді батьків”, “Хочу”, сатиричні “Записки кирпатого Мефістофеля” (1917). У роки укр. революції 1917-21 В. – у вирі нац.-визвольного руху: гол. ред. „Робітничої газети”, лідер УСДРП, заст. голови Центр, ради, перший голова її Ген. Секретаріату і ген. секретар внутрішніх справ України. З листопада 1918 до лютого 1919 В. був головою Директорії. В подальшому іде за кордон. З творів 20-50-х рр. виділяються “Відродження нації” у 3 ч. (1920), фантаст.-пригодницький роман “Соняшна машина” (1928) і присвячені боротьбі за “мир без бомб і барикад”, проти більшовицької експансії на захід романи “Нова за-

повідь” (1949) та “Слово за тобою, Сталіне!” (1950). Після смерті В. матеріали його особистого архіву та бібліотеку було передано до архіву Колумбійського ун-ту, малярську спадщину митця – на збереження до Української вільної академії наук у Нью-Йорку. У травні 2000 живописні полотна В. у кількості 89 одиниць прийняв на зберігання відділ рукописних фондів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

ВЕРТИНСЬКИЙ Олександр Миколайович (21.03.1889, Київ – 21.05.1957, Ленінград) – рос. і укр. співак, поет, композитор, один із зачинателів жанру *авторської пісні*. На естраді з 1915 (Київ, Москва), з 1919 – за кордоном. 1943 повернувся в СРСР. Виступав з концертами, знімався у фільмах (“Анна на шні”, 1954, Мосфільм; “Полум’я гніву”, 1956, „Кривавий світанок”, 1957 – обидва на Київ. студії худ. фільмів та ін.). Автор і виконавець пісень про Київ. у т.ч. “Киев – родина нежная”. У Києві видано його кн. “Чверть віку без Батьківщини: Сторінки минулого” (1989), зб. його муз. творів “Дорогою довгою: Романси та пісні” (1995).

ВЕРЬОВКА Григорій Гурійович (25.12.1895, смт Березна Черніг. обл. – 21.10. 1964, Київ) – укр. композитор, хор. диригент, педагог. Організатор, худож. керівник і диригент (1943-1964) Укр. нар. хору, якому в 1965 присвоєно ім’я В. Автор пісень, кантат, інструм. творів. 1971-80 вийшло зібрання творів В. у 6 т. Нар. арт. Укр., 1960. Держ. пр., 1948. Шевч. пр., 1968.

ВИШНЯ Остап (справж. Губенко Павло Михайлович; 13.11.1899, с. Грунь Сум. обл. – 28.09.1956, м. Київ) – укр. письменник. Автор багатьох сатир. і гумор. творів. Зокрема зб. “Вишневі усмішки (сільські)”, “Реп’яшки” (1924), “Лицем до села” (1926), “Мисливські усмішки” (1945-50) та ін. З легким гумором зображував суперечливі події життя, давав їм свої оцінки, пробуджував любов до природи.

ВІРСЬКИЙ Павло Павлович (25.02.1905, Одеса – 5.07.1975, Київ) – укр. балетмейстер. Працював у театрах Одеси, Києва, Харкова, Дніпропетровська. У 1937 організував Ансамбль танцю УРСР, яким керував до 1941. У 1942 – керівник Ансамблю пісні і танцю КВО, 1942-55 – художній керівник балетної групи Ансамблю пісні і танцю Рад. Армії ім. О.В.Александрова. З 1955 до кінця життя – незмінний худож. керівник ансамблю танцю УРСР (в 1977 ансамблю присвоєно ім’я В.). Спираючись на нар. традиції, В. створив яскраві хореограф. композиції з минулого і сучасного життя укр. народу та ін. Нар. арт.

ВОВЧОК Марко (справж. – Вілінська-Маркович Марія Олександрівна; 22.12.1833, с. Єкатерининське Липец. обл. – 10.08.1907, хут. Долинськ, Пн. Кавказ) – укр. письменниця. Жила в Чернігові, Києві, Немирові (1851-58). Зб. “Народні оповідання” (1857), повісті “Інститутка” (1860), “Кармелюк” (1865) та ін. присвячені пригнобленим і скривдженим людям, зокрема селянам. Переклала твори Ж. Берна, Х. Андерсена та ін.

ВОЛОДИМИР МОНОМАХ (1053 – 19.05.1125, похов. у Софійському соборі в Києві) – великий князь київський (1113-1125), держ., політ. діяч Русі, законодавець і письменник. Син Всеволода Ярославича і Марії – дочки візант. імператора Константина Мономаха (звідси його прізвисько). Багато зробив для зміцнення могутності Київ. держави: припинив усобиці, завдав кілька відчутних поразок половцям, змусивши їхніх князів відмовитися від нападів на Україну. Видав ряд законів (відомі під назвою “Статут Володимира Всеволодовича”). В. М. – автор вміщених у лаврентіївському зводі “Поучення”, адресованого його дітям; “Щоденника діянь”, який він вів упродовж свого життя; листа до Чернігів. князя Олега Святославича. Разом з єпископом Сільвестром здійснив другу редакцію “Повісті временних літ” (1118), сприяв розвитку літописання, книжкової культури, кам’яного будівництва в ін. містах Київ. Русі.

ГАМАЛІЯ Микола Федорович (17.02.1859, Одеса – 29.03.1949, Москва) – укр. мікробіолог і епідеміолог, один із засновників цих напрямів у мед. науці і практиці. 1886 разом з І. Мечниковим організував в Одесі першу в Укр. і в усій Рос. імперії бактеріолог. станцію. Довів вірусну природу багатьох інфекц. хвороб, розробив заходи попередження чуми, холери, сказу та ін., досліджував проблему імунітету. Акад. АН.

ГЛАДКИЙ Гордій Павлович (1849, Полтава – 1894, там же) – укр. композитор та хоровий диригент. Автор музики до “Заповіту” і пісень “Зоре моя вечірняя”, “Ой на горі ромен цвіте”, “Утоптала стежечку” (написані на вірші Т. Шевченка, всі стали народними); обробляв укр. нар. пісні.

ГЛБОВ Леонід Іванович (5.03.1827, с. Веселий Поділ Полтав. обл. – 10.11.1893, Чернігів) – укр. байкар і лірик. Вчителював. Як педагог обстоював потребу позастанової школи, навчання рідною мовою, активно дбав про її розвиток і захист. Написав понад 100 байок (“Вовк та Ягня”, “Щука”, “Лящі”, “Мужик та Лисиця” та ін.), велику кількість ліричних поезій, поему “Перекотиполе”, п’єсу “До мирового”, повість „Наташа”, твори для дітей тощо. Крапця з ліри-

чних поезій “Журба” (“Стоїть гора високая”), опубл. 1859; пізніше її поклав на музику М. Лисенко, стала популярною нар. піснею.

ГЛУШКО Валентин Петрович (2.09.1908, Одеса – 10.01.1989, Москва) – укр. і рос. вчений з проблем енергетики. Під його керівництвом створено рідинні ракетні двигуни, встановлені на багатьох косм. ракетах.

ГЛУШКОВ Віктор Михайлович (24.08.1923, Ростов-на-Дону – 30.01.1982, похов. у Києві) – укр. вчений у галузі математики, обчисл. техніки, один із основоположників укр. кібернетики. З 1957 – директор першого обчисл. центру (з 1962 – Ін-т кібернетики НАН Укр.). Осн. праці з ЕОМ, теорії АСУ, штучного інтелекту. Герой Соц. Пр., 1969. Лен. пр., 1964. Держ. пр., 1968, 1977. Держ. пр. Укр., 1970.

ГЛУЩЕНКО Микола Петрович (17.09.1901, Новомосковськ Дніпропетр. обл. – 31.10.1977, Київ) – укр. живописець. З 1925 у Парижі написав портрети А. Барбюса, р. Роллана, обидва 1934. В 1936 повернувся на Батьківщину. Працював переважно в галузі *пейзажу*, зокрема в техніці *акварелі* та монотипії: серія “Берлінські етюди” (1939); “Київ після визволення” (1944); “Березень на Дніпрі” (1947); “Київська осінь” (1950); “Відлига” (1956); “Весна на перевалі. Карпати” (1957); “В порту. Азовсталь” (1965); цикли пейзажів з мандрівок по Італії, Франції, Голландії. Нар. худ. СРСР з 1976. Шевч. пр., 1972.

ГМИРЯ Борис Романович (5.08.1903, Лебедин Сум. обл. – 1.08.1969, Київ) – укр. співак (бас). З 1936 – соліст Харків., а з 1939 – Київ. оперних театрів. Гол. партії: Тарас (“Тарас Бульба” Лисенка), Сусанін, Руслан (“Іван Сусанін”, “Руслан і Людмила” Глинки), Борис Годунов (однойменна опера Мусоргського), Мефістофель (“Фауст” Гуно), Кривоніс (“Богдан Хмельницький” Данькевича) та ін. Г. виконував камерні твори і нар. пісні. Нар. арт. СРСР з 1951. Держ. пр., 1952.

ГОЛОВАЦЬКИЙ Яків Федорович (17.10.1814, с. Чепелі Львів. обл. – 13.05.1888, Вільно) – укр. поет, учений і педагог. З 1848 – проф. Львів. ун-ту. В 1867 емігрував до Росії. Літ. і наук. діяльність Г. розпочав у серед. 30-х рр. Належав до “Руської трійці”. В альманасі “Русалка Дністровая” опублікував вірші, пройняті любов’ю до рідного краю. Перекладав укр. мовою з сербської. Автор наук. розвідок з філології, історії, етнографії тощо. Найважливіша праця: “Народні пісні Галицької та Угорської Русі” (в 4 кн., 1878).

ГОНЧАР Іван Макарович (27.01.1911, с. Лип’янка Черкас, обл. – 18.06.1993, Київ) – укр. скульптор, живописець та графік. Твори:

скульп. портрети – О. Гончара (1949), Є. Патона (1953); Леся Курбаса, Б. Олійника, Н. Матвієнко (усі 1985-90), статуя “Молодий Тарас Шевченко” (1950), пам’ятник М. Горькому в Ялті (1956) та ін.; серії живописних істор.-етногр. картин “Весілля на Україні”, краєвидів “Мальовнича Україна”. Нар. худ. України з 1991. Шевч. пр., 1989.

ГОНЧАР Олександр (Олександр) Терентійович (3.04.1918, с. Сухе Полтав. обл. – 14.07.1995, Київ) – укр. письменник, громад. діяч, акад. НАН України (1978). У 1941 добровільно пішов на фронт. Перші оповідання опублікував 1938. Загальне визнання письменнику принесла трилогія “Прапороносці” (“Альпи” та “Голубий Дунай”, 1946-47; “Злата Прага”, 1948), в якій яскраво показано героїку та мужність борців проти фашизму. Тему Вел. Вітчизн. війни Г. розвиває у повісті “Земля гуде” (1947), романі “Людина і зброя” (1960), де не тільки зображує події війни, а й утверджує думку про необхідність відвернення нової війни. Значну увагу у своїй творчості письменник приділяє проблемам морально-етичного виховання молодого покоління (“Тронка”, 1963; “Собор”, 1968; “Циклон”, 1970; “Бригантина”, 1975; “Берег любові”, 1976; “Твоя зоря”, 1980). Герой Соц. Пр., 1978. Держ. пр., 1948, 1949, 1982. Лен. пр., 1964. Шевч. пр., 1962.

ГОРОДЕЦЬКИЙ Владислав Владиславович (4.06.1863, с. Шолудьки Вінн. обл. – 3.01.1930, Тегеран) – укр. архітектор. Тривалий час жив і творив у Києві, де спорудив будинок кол. Худож.-істор. музею (1897-1900, тепер Нац. художній музей України); власний будинок, 1902-03 (“Будинок з химерами” на вул. Банковій; скульптурні зображення виконав Е. Саля); Миколаївський костел (1899-1909); кенасу на вул. Ярославів вал (1899-1900); житл. буд. № 27 на вул. Гоголівській; склепи графа Вітте на Байковому цвинтарі та інж. М.Є.Лялевського у Видубицькому монастирі. Спорудам, зведеним арх. Г., притаманне характерне для *модерну* еkleктичне поєднання різноманітних стилів. Проектував Г. і для будівель ін. міст України (Умань, Черкаси, Сімферополь та ін.), Польщі (1920-28) та Ірану (1928-30).

ГРАБ’ЯНКА Григорій Іванович (? – бл. 1738) – укр. козацький літописець. Відомий як автор великого істор. твору літописного характеру (1710), присвяченого історії України від найдавніших часів до 1709. Майже половину твору займає опис Визвольної війни укр. народу 1648-54 під проводом Б.Хмельницького.

ГРЕБІНКА Євген Павлович (2.02.1812, х. Убіжище, тепер с. Мар’янівка Полтав. обл. – 15.12.1848, Петербург) – укр. пись-

менник. З 1834 працював у Петербурзі, сприяв викупу *Т. Шевченка* з кріпацтва, допоміг видати “Кобзар” (1840). Автор багатьох байок (зб. “Маросійські приказки”, 1834), поеми “Богдан” (1840), оповідань (зб. “Полтавські вечори”, 1834), істор. роману “Чайковський” (1843), пісень, романсів (в т.ч. “Очи черные”).

ГРИГОРОВИЧ-БАРСЬКИЙ Іван Григорович (1713, Київ – 1785, там же) – укр. архітектор, представник укр. *бароко*. Серед споруд Г.-Б.: міський водогін на Подолі з павільйоном-фонтаном “Самсон” (1748-49), тридільні однобанні та триванні храми – надбрамна церква з дзвіницею в Кирилівському монастирі (1760) й Покровська церква (1766), центричні однобанні – дзвіниця Петропавлівського монастиря (1761-63) та церква Миколи Набережного (1772-85), Гостиний двір (1778) – всі в Києві; келії у Межигірському (1766) та дзвіниця й церква в Красногірському, Золотоніському (1760-70) монастирях. Разом з А.В. Квасовим працював над спорудженням собору і дзвіниці в Козельці (1752-65).

ГРИНЧЕНКО Борис Дмитрович (9.12.1863, х. Вільховий Яр, pobl. с. Руські Тишки, Харківщ. – 6.05.1910, Оспедалетто, Італія, похов. у Києві) – укр. письменник, мовознавець, історик, громад.-культурний діяч. Зб. віршів “Під сільською стріхою” (1886), „Під хмарним небом” (1893), “Хвилини” (1903), поеми „Іван Попович” (1887), “Смерть отамана” (1889), “Лесь, преславний гайдамака” (1900), повісті “Сонячний промінь” (1890), “На розпутті” (1891) та ін., драм, твори присвячені життю селян, інтелігенції, історичному минулому України. Г. впорядкував і видав “Словарь української мови” (т. 1-4, 1907-1909), “Етнографічні матеріали” (3 книги, 1895-99). Один із засновників Української радикальної партії (УРП, 1904), редактор укр. газети “Громадська думка”, журн. “Нова громада”.

ГРОДЗІНСЬКИЙ Андрій Михайлович (1926, Біла Церква на Київщині – 17.12.1988, Київ) – укр. ботанік, фізіолог рослин. Понад 20 років (з 1965) був директором Центрального ботанічного саду АН України. Засновник нового напрямку в науці – аделопатії: вчення про хімічну взаємодію рослин. Першопроходець космічної біології – створив методіку вирощування рослин на космічних станціях (вперше застосована на космічній станції „Салют-6”).

ГРУШЕВСЬКИЙ Михайло Сергійович (29.09.1866, м. Холм, тепер Польща – 25.11.1934, Кисловодськ, похов. у Києві) – укр. історик, літературознавець, публіцист, політичний, громадський і державний діяч. Займався науково-дослідною та викладацькою роботою в установах Києва та Львова. З 1897 – голова *Наукового товариства*

ім. Шевченка, редактор “Записок” т-ва, журн. “Україна”. В березні 1917 обраний Головою Української Центральної ради. У 1923 обраний дійсним членом ВУАН. З 1924 очолював кафедру історії України та історичний відділ ВУАН. Автор понад 2000 друк. праць, головними серед яких є “Історія України-Русі” у 11 томах, 12 книгах (1898- 1936), “Нарис історії українського народу” (1904), “Ілюстрована історія України” (1911); 5-томна “Історія української літератури” (1923-27). Брав активну участь у громад.-політичному житті України: член київської “Громади” у 80-90-ті рр. 19 ст., один з організаторів Укр. національно-демократичної партії в Галичині (1899), засновник Товариства укр. поступовців (1908), з весни 1917 брав активну участь у діяльності Української партії соціалістів-революціонерів. Зробив видатний внесок у відновлення державності, розвиток науки, політичної культури та демократії в роки визвольних змагань укр. народу 1917-21.

ГУЛАК-АРТЕМОВСЬКИЙ Семен Степанович (16.02.1813, Городище Черкас, обл. – 17.04.1873, Москва) – укр. оперний співак (баритон), композитор, драм. артист, драматург. Навчався в Київ. духовному уч-щі (1824-30) та Київ. духовній семінарії (1835-38). Як кращого співака хору його відібрав *М. Глінка* для придворної співацької капели. В Петербурзі під керівництвом Глинки готувався до оперної діяльності, вдосконалював свою майстерність в Італії (1839-42; співав у Флорентійській опері). В 1842-64 – соліст імператорської опери в Петербурзі, 1864-65 – соліст Великого театру в Москві. Широку популярність Г.-А. як композиторові принесла опера “Запорожець за Дунаєм” (лібрето власне і *М. Костомарова*, 1862), що стала укр. музичною класикою, комедія-водевіль “Ніч на Івана Купала”, романси й пісні – “Стоїть явір над водою” (присвячена Т.Шевченкові), “Спать мені не хочеться” та ін.

ГУЛЕВИЧІВНА Єлизавета [Галшка] Василівна (1575-1642) – укр. шляхтянка, меценат і просвітитель. Вдова мозирського маршалка Лозки. Заповіла власний маєток у Києві для заснування монастиря, шпиталю та школи, яка отримала назву Київської братської школи (з 1632 – Києво-братська колегія, а з 1701 – Києво-Могилянська академія). Брала активну участь у діяльності Луцького братства.

ДАНЧЕНКО Сергій Володимирович (17.03.1937, Запоріжжя – 20.08.2001, Київ) – укр. режисер. В 1978-2001 – гол. режисер Київ. театру ім. І. Франка. Вистави: “Камінний господар” Лесі Українки (1971), “Украдене щастя” І. Франка (1979), “Енеїда” І. Котляревського (1992) та ін. Нар. арт. СРСР з 1988. Шевч. пр., 1978. Держ. пр., 1980.

- ДЕМУЦЬКИЙ** Данило Порфирівич (16.07.1893, Охматів Черкас, обл. – 7.05.1954, Київ) – кінооператор, один із основоположників укр. *кіномистецтва*. Зняв фільми “Арсенал” (1929), “Земля” (1930), “Подвиг розвідника” (1947), “Тарас Шевченко” (1951) та ін. Засл. діяч мист. Узб. РСР з 1944 і УРСР з 1954. Держ. пр., 1952.
- ДЗЮБА** Іван Михайлович (26.07.1931, с. Миколаївка Донец. обл.) – укр. прозаїк, літ. критик і громад. діяч. В 1992-94 був міністром культури України, нині – голова Комітету з Національної премії України ім. Т. Шевченка, академік НАН України, гол. ред. журналу “Сучасність”, голова редколегії “Енциклопедії сучасної України”. Автор книжок: “Звичайна людина чи міщанин?” (1959), „Грані кристала” (1978), “Інтернаціоналізм чи русифікація?” (1968), „На пульсі доби” (1981), “Стефан Зорян в історії вірменської літератури” (1982), “Вітчизна у нас одна” (1984), “Автографи відродження” (1986), “Садриддін Айні” (1987), “У всякого своя доля”, “Бо то не просто мова, звуки...” (1990), “Застукали сердешну волпо...” (1995), “Між культурою і політикою” (1998). Шевч. пр., 1991.
- ДОВЖЕНКО** Олександр Петрович (10.09.1894, Сосниця Черніг. обл. – 25.11.1956, Москва) – укр. кінорежисер, письменник і художник. Один з основоположників укр. та рос. *кінематографії*. В 1923-26 – художник-ілюстратор газ. “Вісті ВУЦВК” та ін. періодич. видань у Харкові. З 1926 розпочав творчу працю в кіно як режисер. Перші фільми – “Вася-реформатор” (1926), “Ягідка кохання” (1926), “Сумка дилкур’єра” (1927), “Звенигора” (1928). У 1929-30 ставить фільми за власними сценаріями: “Арсенал”, “Земля” (1958 на Всесвіт. конкурсі в Брюсселі був визнаний одним з 12 найкращих фільмів усіх часів і народів). У 1932 Д. зняв першу звукову кіноповість “Іван”, а потім “Аероград” (1935), “Щорс” (1939), “Мічурін” (1949). Д. (разом із Ю.Солнцевою) створив документально-публіцистичні фільми “Визволення” (1940), “Битва за нашу Радянську Україну” (1943) (дубльований 26 іноз. мовами) й “Перемога на Правобережній Україні” (1945). У роки Великої Вітч. війни почав працювати у жанрі худож. прози й публіцистики (кіноповість “Україна в огні”, “Щоденник”, оповідання “Мати”, “Перед боєм”, “Відступник”, “На колючому дроті”, “Воля до життя”, „Перемога”). В післявоєнний час написав п’єси “Життя в цвіті” (1955) й “Потомки запорожців” (1957), автобіографічну повість “Зачарована Десна” (вид. 1957), кіноповісті “Повість полум’яних літ” (пост. Ю. Солнцевою, 1961) та “Поєма про море” (1956; в 1958 знято однойменний фільм, реж. Ю. Солнцева). Д. відомий і як художник. Він є автором серії дружніх шаржів на укр. письменників,

кількох автопортретів і портретів Г. Петровського, В. Блакитного та ін. Засл. діяч мист. УРСР, 1939. Нар. арт. РРФСР, 1950. Держ. пр., 1941, 1949. Лен. пр., 1959.

ДРАГОМАНОВ Михайло Петрович (30.09.1841, Гадяч Полтав. обл. – 2.07.1895, Софія) – укр. публіцист, історик, літературознавець, фольклорист, економіст, філософ, громад. діяч. З 1864 – приват-доцент, з 1870 – доцент Київ. ун-ту. Очоловав ліве крило Київ. “Громади”. 1876 емігрував за кордон і заснував у Женеві вільну укр. друкарню. У 1878-79 надрукував 5 вип. зб. „Громада”, в 1881 – два номери журн. “Громада” (разом з М. Павликом і С. Подолінським). Видав окремою книжкою лист В. Белінського до М. Гоголя, твори О. Герцена, Т. Шевченка, Панаса Мирного та ін. З 1889 – професор кафедри заг. історії Софійського ун-ту. Серед праць з укр. нар. творчості: “Істор. пісні малоруського народу” (1874-75), “Нові укр. пісні про громадські справи” (1881), “Політичні пісні укр. народу 18-19 ст.”, „Нові варіанти кобзарських наспівів” (1895), “Народний театр на Україні” (1896) та ін. Діяльність Д. відіграла важливу роль у пробудженні національної свідомості укр. народу, у популяризації кращих надбань укр. л-ри в 3х. Європі.

ДРАЙ-ХМАРА Михайло Панасович (10.10.1889, с. Малі Канівці Черкас, обл. – 19.01.1939, Колима) – укр. поет, літературознавець та перекладач. Закінчив Київ. ун-т (1919). У 1926 видав зб. поезій “Проростень”. Належав до літ. групи “неокласики”. Автор монографії “Леся Українка” (1926), ін. наук. праць. Перекладав на укр. мову твори О. Пушкіна, М. Лермонтова, А. Міцкевича, П. Верлена, Ш. Бодлера та ін.

ДРАЧ Іван Федорович (17.10.1936, с. Теліжинці Київ. обл.) – укр. поет, драматург, перекладач. Автор книжок “Соняшник” (1962), “Протуберанці серця” (1965), “Поезії”, “Балади буднів” (1967), “До джерел” (1972), “Корінь і крона” (1974), “Київське небо” (1976), “Дума про Вчителя” (драм. *поема*, 1977), “Сонячний фенікс” (1978), “Сонце і слово” (1979), “Американський зошит” (1980), “Шабля і хустина” (1981), “Драматичні поеми” (1982), “Київський оберіг” (1983), “Духовний меч” (літ.-критичні статті та есе, 1983), поеми-мозаїки “Чорнобильська мадонна” (1987). Як сценарист Д. написав ряд кіносценаріїв – “Пропала грамота” (1971), “Вечори на хуторі поблизу Диканьки” (1984) та ін. У співавт. з *І. Миколайчуком* створив кіноповість про композитора М. Лисенка, яку екранізував Т. Левчук, а у співавт. з *М. Мащенком* екранізував два своїх сценарії – “Мама рідна, улюблена” (1986) та “Зона”

(1988). Перший голова Народного руху України (1989). Держ. пр., 1983. Шевч. пр., 1976.

ДРОГОБИЧ (Котермак) Юрій, син Доната (бл. 1450, м. Дрогобич – 4.02.1494, Краків) – укр. вчений XV ст., першим серед українців отримав звання доктора філософії та доктора медицини. Викладач і ректор Болонського ун-ту (Італія). 1483 видав у Римі книгу з питань астрономії – “Прогностичні судження...”, яка була першим друкованим твором українця, виданим за межами України.

ЖОЛТОВСЬКИЙ Павло Миколайович (8.12.1904, с. Мислятин Хмельн. обл. – 30.08.1986, Москва, похов. у Львові) – укр. мистецтвознавець. Праці: “Визвольна боротьба українського народу в пам’ятках мистецтва 16-18 ст.” (1958), “Художній метал” (1972), “Художнє литво на Україні 16-18 ст.” (1973), “Український живопис 17- 18 ст.” (1978). Брав участь у колективних працях: “Історія українського мистецтва” (т. 2, 4. 1967-70), “Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва” (1969). Держ. пр. Укр., 1971.

ЗАБОЛОТНИЙ Володимир Гнатович (13.08.1898, с. Карань, тепер у скл. м. Переяслава-Хмельницького Київ. обл. – 3.08.1962, Київ) – укр. архітектор, президент Академії архітектури (1945-56). Осн. роботи: проекти планування й забудови міст і робітн. с-щ Донбасу і Криворіжжя (1929-33), Палац культури в Каменському (тепер Дніпродзержинськ, 1932), Будинок Верховної Ради у Києві (1936-39). Держ. пр., 1940. Держ. пр. Укр., 1971.

ЗАБОРОВСЬКИЙ Рафаїл (? – 1747) – правосл. архієпископ київський (з 1731), з 1743 – митрополит Київський. Багато працював над піднесенням наук, рівня і матеріального стану Київ. духовної академії. При З. були збудовані лаврська дзвіниця (1736-45), дзвіниця Софійського собору, барокова брама – парадний вхід до будинку митрополита (т. з. “Брама Заборовського”). Автор ряду вітартних ікон.

ЗАГРЕБЕЛЬНИЙ Павло Архипович (25.08.1924, с. Солошине Полтав. обл.) – укр. письменник. Романи “Європа-45” (1959), “Європа. Захід” (1961), “Шепіт” (1966) присвячено подіям 2-ї світ. війни. Твори “Спека” (1960), “День для прийдешнього” (1964), “З точки зору вічності” (1970), “Переходимо до любові” (1971), “Розгін” (1976), “Левове серце” (1978), “Вигнання з раю” (1985), “Зона особливої охорони” (1999), “Юлія” (2000) – на різні сучасні, переважно складні морально-психологічні теми. Істор. романи: “Диво” (1968), “Первоміст” (1972), “Смерть у Києві” (1973), “Євпраксія” (1975), “Роксолана” (1979), “Я, Богдан” (1983). Кіносценарії “Ярослав Мудрий” та ін. Шевч. пр., 1974. Держ. пр., 1980.

ЗАНЬКОВЕЦЬКА (справж. Адасовська) Марія Костянтинівна (4.08.1854, с. Заньки Черніг. обл. – 4.10.1934, Київ) – укр. актриса й театр. діячка. Першою в Україні удостоєна почес. звання нар. арт. Республіки (1923). Дебютувала 27.10.1882 в Єлисаветградському укр. проф. театрі, очолюваному М. Кропивницьким. Упродовж 50 років була провідною артисткою кращих укр. труп (М. Кропивницького, М. Старицького, М. Садовського, П. Саксаганського та І. Карпенка-Карого). З. – майстер худож. перевтілення в сценічний образ. З однаковою майстерністю виступала як у драм., так і в муз. виставах, створюючи яскраві комедійні, драматичні та трагедійні образи. Серед ролей: Наталка, Терпелиха (“Наталка Полтавка” І. Котляревського), Галя (“Назар Стодоля” Т. Шевченка), Харитина, Софія (“Наймичка”, “Безталанна” І. Карпенка-Карого) та багато ін.

ЗИЗАНІЙ (справж. Кукіль) Лаврентій Іванович (? – 1634, Корець Рівн. обл.) – укр. мовознавець, педагог, поет. 1596 опубл. “Грамматику словенску...” і буквар “Наука к читанню...”, до якого додав “Лексис...” – перший тлумачний церковнослов’янсько-український словник.

ІВАСЮК Володимир Михайлович (4.03.1949, Кіцмань Чернів. обл. – 22.05.1979, похов. у Львові) – укр. поет, композитор, аранжувальник та виконавець. Один із основоположників нової модерної укр. естрадної музики. У 1973 закінчив Львів. мед. ін-т. У 1973-79 навчався у Львів. консерваторії. Автор понад 100 пісень (в т. ч. “Я піду в далекі гори”, 1968; “Червона рута”, 1969; “Водограй”, 1969; “Пісня буде поміж нас”, 1971; “Два перстені”, 1973), популярних не тільки в Україні, а й далеко за її межами. Шевч. пр., 1994.

ІВАСЮК Микола Іванович (28.04.1865, Заставна Чернів. обл. – 25.11.1937, Київ) – укр. живописець. Автор істор. картин на теми визвольної боротьби укр. народу (“Битва під Хотиним”, 1903; “Вїзд Богдана Хмельницького в Київ”, 1892-1912; „Богун під Берестечком”, 1919), жанрових полотен (“Біля криниці”, “Поцілунок”, “Чекання”, “Гуцулка під деревом”, “Жнива”, “Буковинець”, 1889; “Мати”, 1908), портретів (Ю.Федьковича, 1885; О.Кобилянської, О.Мишуги, 1924; Т.Шевченка, І.Франка, обидва – 1925); автопортрета, 1887. І. – організатор першої художньої школи в Чернівцях (1899-1908).

ЛАРІОН, ЛАРІОН (11 ст.) – давньорус. церковний письменник, перший митрополит Київський слов’ян. походження (1051-52). Був священиком церкви Апостолів у князівському с. Берестові під Києвом. У 1051 Ярослав Мудрий, який прагнув звільнитися від опіки

Візантії у церков. справах, і собор руських єпископів поставили І. митрополитом Київським. І. – автор церковно-богословського твору “Слово про закон і благодать”, написаного між 1037 і 1050, в якому з христ. позицій проповідував мир і злагоду між народами. Був поборником політ. і культур. самостійності Київ. Русі.

ІЛІЄНКО Юрій Герасимович (18.07.1936, Черкаси) – укр. кінорежисер і кінооператор. У 1963–1993 оператор, режисер, сценарист, актор Київ. кіност. худож. фільмів ім. О. Довженка. З 1992 – зав. кафедри кінорежисури і кінодраматургії Київ. ін-ту театр. мист-ва ім. І. Карпенка-Карого. У його оператор. творчому доробку фільми: “Ранок улюбленого міста”, “Прощайте, голуби”, “Тіні забутих предків” – картина, що здобула понад 100 призів на різних кінофестивалях світу. Як режисер здійснив 12 постановок кінофільмів, серед них “Білий птах з чорною ознакою”, “Легенда про княгиню Ольгу”, “Лебедине озеро. Зона”, “Молитва за гетьмана Мазепу”, відзначені призами та дипломами багатьох міжнар. кінофестивалів. Написав понад 20 сценаріїв і лібрето балетів. Як художник-живописець мав дві персональні виставки: у Києві (1968) та Відні (1992). Д. чл. АМ України з 1991. Нар. арт. Укр. з 1987. Премія ім. О. Довженка; Срібна медаль Світу (ЮНЕСКО). Шевч. пр., 1991.

КАВАЛЕРІДЗЕ Іван Петрович (13.04.1887, с. Новопетрівка Сум. обл. – 3.12.1978, Київ) – укр. скульптор, кінорежисер і драматург. Перші твори, що принесли визнання К., – портрети актора Г. Боссе (1908), Ф. Шаляпіна (1909), пам’ятники княгині Ользі в Києві, Т.Шевченку в Ромнах Сум. обл.; Г. Сковороді в Лохвиці Полтав. обл. (1922). На творчості К. середини 20-х рр. позначився вплив кубізму (пам’ятники Артему в м. Бахмуті – нині Артемівськ, 1923–24, та Святогорську, 1927; Т.Шевченку в Полтаві, 1925, та Сумах, 1926). В доробку К. повоєнних років: композиція “А. Бучма в ролі М. Задорожного” (1954), горельєфи “Прометей” (1962), “Лев Толстой” (1965); пам’ятник Г. Сковороді в Києві (1977) та ін. Поставив фільми: “Злива” (1929), “Перекоп” (1930), “Коліївщина” (1933), “Прометей” (1935), “Наталка Полтавка” (1936), “Запорожець за Дунаєм” (1937), “Тригорій Сковорода” (1958) та ін. Нар. арт. Укр. з 1969.

КАРАЗІН Василь Назарович (10.02.1773, с. Кручик Харків. обл. – 16.11.1842, Миколаїв) – укр. вчений, освітній та громад. діяч. Ініціатор створення ун-ту в Харкові (1805), Філотехнічного т-ва в Україні, активно виступав за відновлення укр. автономії. Автор бл. 60 наук. праць, багатьох винаходів у галузі техніки, хімії, агрономії, гірничої справи, кліматології тощо.

КАРПЕНКО-КАРИЙ (літ. псевд. Тобілевича Івана Карповича) (29.09.1845, слоб. Арсенівка, тепер с. Веселівка Кіровогр. обл. – 15.09.1907, Берлін, похов. на х. Надія тієї ж обл.) – укр. драматург, актор, режисер і театр. діяч. Один із основоположників нового українського театру. У 1865 разом з *М. Кропивницьким* став організатором і режисером аматорського гуртка в Єлисаветграді. З 1899 працював на сцені як актор і один із керівників трупи *П. Саксаганського*. Як драматург виступив на поч. 80-х рр. Написав 18 оригінальних п'єс: драму “Бурлака” (1883), сатиричні комедії “Розумний і дурень” (1885), “Сто тисяч” (1890), “Хазяїн” (1900), побутові драми “Наймичка” (1885), “Безталанна” (1886) та ін. Серед п'єс на істор. теми особливе місце посідає трагедія “Сава Чалий” (1899).

КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО (справж. Квітка) Григорій Федорович (29.11.1778, с. Основа, під Харковом – 20.08.1843, Харків) – укр. письменник. Сентиментально-реаліст. повісті “Маруся” (1833), “Салдацький патрет” (1833), “Конотопська відьма” (1833), “Сердешна Оксана” (1838), комедійні п'єси “Сватання на Гончарівці” (1835), “Шельменко-денщик” (1838) та ін. відносяться до основоположних творів нової укр. л-ри.

КИРИЛО І МЕФОДІЙ – брати, просвітителі слов'ян, проповідники *православ'я*. Молодший з братів – Костянтин (у чернецтві – Кирило; бл. 827, м. Солунь, тепер Салоніки, Грец. – 14.02.869, Рим), старший – Мефодій (бл. 815 – 6.04.885). Своєю діяльністю К. і М. заклали основи слов'ян. писемності й л-ри. 24 травня відзначається як День слов'янської писемності і культури.

КИРИЛО ТУРОВСЬКИЙ (бл. 1130, Туров, тепер Гом. обл. – бл. 1182) – письменник-проповідник і церковно-політ. діяч Київ. Русі періоду феодал. роздробленості. Походив із м. Турова. Отримав хорошу освіту. Добре знав грецьку мову та візант. л-ру. Був ченцем, пізніше єпископом Туровським. Його літ. спадщина складається з оригінальних творів у жанрі ораторської культової прози: 8 казань (“Слів”), повчання, послання, молитви, притчі, канони. Твори К. Т. відзначаються багатством риторичних прийомів і характеризують автора як видатного майстра поетичного й оратор. мистецтва того часу.

КЛИМЕНТ СМОЛЯТИЧ (? – після 1164) – письменник і церк.-освітній діяч Київ. Русі доби феодал. роздробленості. Київ. митрополит (1147-54). Обстоював незалежність руської православної церкви від Візантії. Його твір “Послання пресвітеру Фомі”, що зберігся в списках 15-16 ст., свідчить про видатні здібності К.С. як проповідника, оратора, книжника та філософа.

КОБИЛЯНСЬКА Ольга Юліанівна (27.11.1863, м. Гура-Гумора, на Буковині, тепер Румунія – 21.03.1942, Чернівці) – укр. письменниця. Твори: “Людина” (1894), “Він і вона” (1895), “Царівна” (1896), “Що я любив” (1896) та ін. присвячені проблемам жіночої емансипації. Повість “Земля” (1912) вважається одним з кращих у світовій літературі твором про селянство і землю того часу. Філософ. осмисленню кохання присв. повість “У неділю рано зілля копала” (1909). Автор багатьох оповідань. *Реалізм* творів К. поєднується з впливом *імпресіонізму* та *неоромантизму*.

КОВНІР Степан Дем’янович (1695, с. Гвіздів Київ. обл. – 1786, Київ) – укр. будівничий. Понад 60 р. працював під керівництвом і разом з архітекторами П. Нееловим, *И. Шеделем* та *І. Гроровичем-Барським*. Споруди в стилі укр. *бароко*: т.з. Ковніврівський корпус (1744-45) та дзвінці на Ближніх (1759-63) і Дальніх (1754-61, за проектом Григоровича-Барського) печерах у Києво-Печерській лаврі; дзвінця Києво-Братського монастиря (1756-59), Кловський палац (1752-56, за проектом арх. Неелова), усі – в Києві; церква і дзвінця у Василькові (1756-59), Троїцька церква в Китаївській пустині біля Києва (1763-67).

КОЗЛОВСЬКИЙ Іван Семенович (24.03.1900, с. Мар’янівка Київ. обл. – 21.12.1993, Москва) – укр. і рос. співак (ліричний тенор). В 1923 – соліст Харків., 1924-25 – Свердлов. оперних театрів, в 1926-54 – Великого театру СРСР. Партії: Юродивий (“Борис Годунов” Мусоргського), Ленський (“Євгеній Онегін” Чайковського), Лоенгрін (“Лоенгрін” Вагнера) та ін. К. був великим знавцем і пропагандистом укр. музики. Серед улюблених партій укр. репертуару – Левко, Петро (“Утоплена”, “Наталка Полтавка” Лисенка). Відомий виконавець укр. нар. пісень “Дивлюсь я на небо”, “Чорнії брови, карії очі” та багатьох ін. Нар. арт. СРСР з 1940. Герой Соц. Пр., 1980. Держ. пр., 1941, 1949. Шевч. пр., 1990.

КОНДЗЕЛЕВИЧ Йов (1667, Жовква Львів, обл. – бл. 1740) – Укр. живописець, ієромонах. Твори: іконостаси – для Білостоцького монастиря (Волин. обл.), скиту Манявського (т.з. Богородчинський іконостас, 1698-1705), Загоровського монастиря (1722); два оманні – у співаві.

КОНИСЬКИЙ Олександр Якович (18.08.1836, с. Переходівка Черніг. обл. – 12.12.1900, Київ) – укр. письменник, гром. діяч і педагог. Автор поезій (зб. “Порвані струни”, 1886), повістей, оповідань, драм (Твори, в 4 т., 1893-1903), наук.-біогр. книги “Життя українського поета Т.Г. Шевченка” (1898). Уклав “Російсько-український словник” (вид. 1918).

- КОРНІЙЧУК** Олександр Євдокимович (25.05.1905, ст. Христинівка Черкас, обл. – 14.05.1972, Київ) – укр. драматург, громад. діяч. П'єси К. “Загибель ескадри” (1933), “Платон Кречет” (1934), „В степах України” (1940), “Фронт” (1942), “Макар Діброва” (1947) та ін. торкалися актуальних питань історії та сучасного йому життя. Профес. драматургічна майстерність у творах К. поєднувалася з притаманним істор. обставинам підходом до зображення подій. Герой Соц. Пр., 1967. Держ. пр., 1941, 1942, 1943, 1949, 1951. Шевч. пр., 1971.
- КОРОЛЬОВ** Сергій Павлович (12.01.1907, Житомир – 14.01.1966, Москва) – укр. і рос. вчений, конструктор ракетно-космічних систем. Розробив ряд конструкцій планерів, з 1931 – один з організаторів групи по вивченню реактивного руху, сконструював першу рад. ракету на рідкому паливі. Після 2-ї світ. війни очолював розробку і запуск багатьох балістичних ракет, штучних супутників Землі (перший під його керівництвом запущено 1957), космічних кораблів “Восток”, “Восход”, на яких було здійснено перші польоти людини в космос. Створені під керівництвом К. ракетно-космічні системи дозволили здійснити польоти автоматич. станцій до Сонця, Місяця, Венери, Марса. Двічі Герой Соц. Пр., 1956, 61. Лен. пр., 1957.
- КОС-АНАТОЛЬСЬКИЙ** (справж. – Кос) Анатолій Йосипович (1.12.1909, Коломия Івано-Фр. обл. – 30.11.1983, Львів) – укр. композитор, педагог. Створив оперу “Назустріч сонцю” (1957), оперету „Весняні грози” (1960), балети “Хустка Довбуша” (1951), “Сойчине крило” (1956), “Орися” (1964), симф. твори, інструм. ансамблі, пісні, романси тощо. Нар. арт. Укр. з 1969. Держ. пр., 1951. Шевч. пр., 1980.
- КОСЕНКО** Віктор Степанович (23.11.1895, Петербург – 3.10.1938, Київ) – укр. композитор, піаніст, педагог. Твори: симф. “Героїчна увертюра” (1932), “Молдавська поема” (1937), концерт для фп. з оркестром (1937), хори, романси, пісні, обробки нар. пісень, музика до кінофільмів, наук. статті.
- КОСТАНДІ** Кириак Костянтинович (3.10.1852, с. Дофінівка біля Одеси – 31.10.1921, Одеса) – укр. художник. Автор жанрових картин, пейзажів, портретів, проникнутих ліризмом, оригінальними колористичними рішеннями, співчуттям до людей (“У хворого товариша”, 1884, “Старенькі”, 1891 та ін.). Член Т-ва *передвижників*, один із засновн. Південнорос. т-ва художників. Його творчість сприяла формуванню самобутнього південноукр. напрямку в укр. мистецтві, пошукам у царині *колориту*.

КОСТЕНКО Ліна Василівна (19.03.1930, Ржищів Київ. обл.) – укр. поетеса. Дебютувала зб. поезій “Проміння землі” (1957). Слідом з’явилися “Вітрила” (1958) і “Мандрівки серця” (1961), після чого полум’яне поетичне слово К. підпадає під заборону. Твори поетеси не виходили окремими виданнями аж до 1977 – до появи зб. “Над берегами вічної ріки”. Саме в ці роки були створені істор. романи у віршах “Маруся Чурай” (опубл. 1979), “Берестечко” (вид. 1999), поезії, що склали зб. “Неповторність” (1980). Серед наступних книг поетеси – зб. “Скіфська баба” (сербохорватською, 1981), „Сад нетанучих скульптур” (1987); для дітей “Бузиновий цар” (1987). Шевч. пр., 1987.

КОСТОМАРОВ Микола Іванович (16.05.1817, слоб. Юрасовка Воронеж, обл. – 19.04.1885, Петербург) – укр. і рос. історик, етнограф, письменник і громад.-політ, діяч, чл.-кор. Петерб. АН (1876). У 1836 закінчив Харків. ун-т. У 1844-45 учителював у гімназіях Рівного та Києва, з 1846 – ад’юнкт-професор Київ. ун-ту. В 1847 заарештований за участь у таємному *Кирило-Методіївському товаристві*, засновником і автором програми “Книга буття українського народу” (“Закон Божий”) якого він був. Перебував на адм. засланні у Саратові. Після амністії переїхав до Петербурга. В 1859-62 – професор Петерб. ун-ту. Один із організаторів і співробітників журн. “Основа” (1861-62), редактор зб. “Акты Южной и Западной России”. Автор численних праць з рос. та укр. історії: “Богдан Хмельницький” (1857), “Руїна” (1879-80), “Мазепа” (1882). К. виступав на захист укр. мови та культури. Літ. творчість К. (літ. псевд.- Ієремія Галка) пов’язана з розвитком укр. *романтизму*. Більша частина його поетичних творів увійшли до збірок „Українські балади” (1839) та “Вітка” (1840). Найзначніші прозові твори укр. мовою – повість “Сорок літ” (1840), “Казка про дівку-семилітку” (1840, опубл. 1860), а також казки “Торба”, “Лови” (1843). Погляди на істор. минуле К. відбилися у драмі “Сава Чаллий” (1838), трагедії “Переяславська ніч” (1841), повісті “Чернігівка” (1881). Костомаров перекладав укр. мовою твори Дж. Байрона, В. Шекспіра та ін.

КОТЛЯРЕВСЬКИЙ Іван Петрович (9.09.1769, Полтава – 10.11.1838, там же) – укр. письменник і драматург, один із основоположників нової укр. *літератури*. Навчався в Полтав. семінарії (1780-89). Тривалий час перебував на військовій службі. У 1812-21 – директор Полтав. театру, в якому виступав *М.Щепкін*. Сприяв викупові Щепкіна з кріпацтва. Був близький до декабристських кіл. Автор поеми “Енеїда” (1798) – першого твору нової укр. л-ри, написано-

го сучас. літературною мовою. У 1819 для Полтав. театру написав п'єси "Наталка Полтавка" (надр. 1838) і "Москаль-чарівник" (надр. 1841), які дали початок новій укр. *драматургії*.

КОЦЮБІНСЬКИЙ Михайло Михайлович (17.09.1864, Вінниця – 25.04.1913, Чернігів) – укр. письменник, громад діяч. У 1891 склав іспит на нар. вчителя при Вінницькому реальному уч-щі, вчителював. З поч. 1898 поселився в Чернігові, де дістав посаду діловода при земській управі, а з 1900 – статистика. З 1906 по 1908 очолював чернігівську "Просвіту". Суспільно-політичні та естетичні погляди К. формувалися під впливом ідей Т. Шевченка, І. Франка, М. Чернишевського. З перших друкованих творів привернув увагу цикл дитячих оповідань: "Харитя", "Ялинка" (обидва – 1891), "Маленький грішник" (1893) та ін. Центральне місце у творчості К. займають повісті та оповідання, написані у 1907-12 („Фата Моргана" (ч. 1-2, 1907-10), про рев. боротьбу сел. мас; "Intermezzo" (1910), "Тіні забутих предків" (1911), "Коні не винні" (1912), "Хвала життю!", "На острові" (1913) та ряд ін.

КРИП'ЯКЕВИЧ Іван Петрович (25.06.1886, Львів – 21.04.1967, там же) – укр. історик. Автор багатьох істор. видань із загальної історії України, спеціальних істор. дисциплін (археології, нумізматики, джерелознавства).

КРИЧЕВСЬКИЙ Федір Григорович (22.05.1879, Лебедин Сум. обл. – 30.07.1947, Ірпінь, похов. у Києві) – укр. живописець і педагог. Кращі твори: "Наречена", (1910); "Три віки" (1913); триптих "Життя" (1925-27); картини – "Свати" (1928), "Мати" (1929), "Довбуш" (1931), "Переможці Врангеля" (1934-35), "Веселі доярки" (1937), цикл картин за мотивами поеми Т. Шевченка "Катерина" (1937-40). Автор багатьох портретів. Засл. діяч мист. Укр., 1940.

КРОПИВНИЦЬКИЙ Марко Лукич (22.05.1840, с. Бежбайрак, тепер Кропивницьке Кіровогр. обл. – 21.04.1910, Харків) – укр. драматург, актор, режисер, композитор, основоположник укр. профес. реалістичного театру. Написав понад 40 п'єс (серед них: "Дай серцю волю, заведе в неволю", 1863, 1881; "Доки сонце зійде, роса очі виїсть", 1882; "Глитай, або ж Павук", 1882; "Чмир", 1890; "Скрутна доба", 1906), в яких яскраво відобразив соціально-економічні проблеми пореформеного села. К. – творець реалістичної школи сценіч. *мистецтва*. Під його керівництвом розпочали артистичну діяльність *М. Садовський, М. Заньковецька, П. Саксаганський, І. Мар'яненко* та ін. Трупі М. Кропивницького, що діяли впродовж 1882-1905, розвивали демократичні та реалістичні традиції *І. Котляревського, Т. Шевченка, М. Щепкіна і К. Соленика*. Як актор

створив неперевершені образи Бичка (у власній п'єсі "Глитай, або ж Павук"), Виборного ("Наталка Полтавка" Котляревського), Тараса Бульби ("Тарас Бульба" за Гоголем) та ін. К. писав музику до вистав, є автором романсу "Соловейко", вокальних дуетів "Де ти бродиш, моя доле", "За сонцем хмаронька пливе", пісні "Ревуть-стогнуть гори, хвилі" (два останні твори на слова Т. Шевченка).

КРУШЕЛЬНИЦЬКА Соломія Амвросіївна (23.09.1872, с. Білявинці Терноп. обл. – 16.11.1952, Львів) – укр. співачка (лірико-драм. сопрано) й педагог. Співала на сценах кращих театрів Європи, Африки й Америки. Маючи виняткові природні сценічні й вокальні дані – великого *діапазону* (бл. 3 октав) голос, рівний у всіх регістрах, опанувавши школу *бельканто*, К. досягла верхин майстерності в оперному й камерному співі. Світова муз. критика ставила її на рівень з М. Баттістіні, Е. Карузо, Тітта Руффо, Ф. Шаляпіним. Серед партій (в її репертуарі понад 60 опер) – Оксана ("Запорожець за Дунаєм" Гулака-Артемовського), Татьяна, Ліза ("Євгеній Онегін", "Пікова дама" Чайковського), Аїда, Чіо-Чіо-сан, Госка (однойменні опери Верді, Пуччіні), Саломея, Електра (однойменні опери Р. Штрауса) та багато ін. У 1923 К. залишила оперну сцену, присвятила себе камерному вокалу. Проживаючи за кордоном, широко пропагувала укр. народні пісні, твори укр. композиторів М. Лисенка, Д. Січинського, А. Вахнянина. В 1939 К. повернулася до Львова. Викладала сольний спів у Львів, консерваторії (з 1952 – професор). Засл. діяч мист. Укр., 1951.

КУЛІШ Микола Гурович (18.12.1892, с. Чаплинка Херсон, обл. – 3.11.1937, Соловки) – укр. драматург, театр. діяч. П'єси К. "97" (1924), "Хулій Хурина" (1926), "Отак загинув Гуска" (1927), "Народний Малахій" (1928), "Мина Мазайло" (1929), „Патетична соната" (1929), "Маклена Граса" (1930) та ін. порушували гострі тогочасні проблеми, в т.ч. *гуманізму*, містили сатиру на кар'єризм і пристосуванство, відображали боротьбу різних політ. сил; вони позначені елементами *експресіонізму* та *символізму*. К. – один із творців нового укр. *театру*, 1926-31 – голова Укр. т-ва драматургів та композиторів, 1926-28 – президент літ. організації ВАПЛІТЕ.

КУЛІШ Пантелеймон Олександрович (7.08.1819, смт Вороніж Сум. обл. – 14.02.1897, х. Мотронів, тепер с. Оленівка Черніг. обл.) – укр. письменник, історик, фольклорист, етнограф, перекладач, громад.-політ. діяч. Літ. діяльність розпочав 1840. За участь у Кирило-Мефодіївському товаристві в 1847 був заарештований і засланий до Вологди. Останні роки життя провів в Україні. Твори:

перший укр. істор. роман “Чорна рада” (1843-57); літ.-наук. зб. “Записки про Південну Русь” (Т. 1-2, 1856-57); поетичні зб. „Хуторна поезія” (1882), “звін” (1893), “Позичена кобза” (1897). Брав участь у виданні альманаху “Хата” (1860), журн. “Основа” (1861). Перекладав укр. мовою твори багатьох класиків світової літератури, зокрема Дж. Байрона, Г. Гейне, А. Міцкевича, О. Пушкіна, В. Шекспіра та ін.

КУРБАС Лесь (Олександр) Степанович (25.02.1887, м. Самбір Львів, обл. – 15.10.1942, Соловки) – укр. актор, режисер, педагог і теоретик театру. Профес. діяльність розпочав 1912 в Гуцульському театрі, засн. Г.Хоткевичем. В 1916 К. вступив до Театру М. Садовського, в якому грав гол. ролі. Тоді ж заснував у Києві драм. студію, яку 1917 перетворено на “Молодий театр”, де поставив спектаклі: “У луцці” Лесі Українки, “Цар Едіп” Софокла, “Горе брехунові” Грільпарцера (в усіх грав гол. ролі) та ряд ін. У 1920 К. заснував “Кийдрамте”, де здійснив постановки вистав: “Невольник” Кропивницького, “Тихого вечора” Олесея, “Макбет” Шекспіра та ін. У 1922 з акторів “Кийдрамте” та “Молодого театру” заснував мист. об’єднання “Березіль” (з 1935 – Харків. укр. драм. театр ім. Т.Г. Шевченка), худож. керівником якого був до 1933. Краї вистави в цьому театрі: “Маклена Граса” М. Куліша, “Диктатура” Микитенка, “Джиммі Хіггінс” за Сінклером та ін. К. проводив велику новаторську (експериментальну і навчальну) роботу в театрі, прагнучи ввести в практику укр. театру останні досягнення зах.-європ. театр. культури. Творча практика К. була позначена певними впливами *експресіонізму й конструктивізму*. Нар. арт. Республіки з 1925.

ЛАНДАУ Лев Давидович (22.01.1908, Баку – 1.04.1968, Москва) – укр. і рос. фізик-теоретик. В 1932-37 працював в Укр. фіз.-тех. ін-ті (Харків), з 1937 – в Ін-ті фіз. проблем (Москва), створив фундамент. курс сучас. теоретичної фізики, вперше дослідив ряд її головних напрямів. Герой Соц. Пр., 1954. Ноб. пр., 1962. Держ. пр., 1946, 1949, 1953.

ЛАТИНІНА Лариса Семенівна (27.12.1934, Херсон) – укр. спортсменка (спорт. *гімнастика*). Завоювала 18 олімп. медалей, в т. ч. 9 золотих – більше ніж будь-який інший спортсмен в будь-якому виді спорту. Неодноразова чемпіонка світу і Європи (1957-62), СРСР (1956-64). Засл. майстер спорту з 1956. Засл. тренер СРСР з 1972.

ЛЕОНТОВИЧ Микола Дмитрович (13.12.1877, с. Монастирок Вінн. обл. – 23.01.1921, с. Марківка Вінн. обл.) – укр. композитор, хорový диригент, збирач муз. фольклору, педагог, громад. діяч. Автор

видатних творів для хору, серед них “Щедрик”, “Ой з-за гори кам’яної”, “Козака несуть”, “Праля”, “Легенда”, “Моя пісня”, “Літні тони” та ін.

ЛИПСЬКИЙ Володимир І. (11.03.1863, с. Самостріли Рівн. обл. – 24.11.1937, Одеса) – укр. ботанік, акад. АН УРСР (з 1919; 1922-28 – її президент). Його ім’ям названо бл. 45 нових видів рослин.

ЛИСЕНКО Микола Віталійович (22.03.1842, с. Гриньки Полтав. обл. – 6.11.1912, Київ) – укр. композитор, диригент, піаніст, фольклорист, основоположник нац. композиторської школи, громад. діяч. Брав участь у роботі київської “Громади”, 1904 відкрив у Києві власну Музично-драматичну школу, виступав з концертами, організовував хори і керував ними. Записав і музично обробив велику кількість нар. пісень, написав більше 80 вокальних і фортепіанних п’єс, серед яких “Молитва про Україну”, 86 муз. творів на тексти Т. Шевченка – “Б’ють пороги”, “Радуйся, ниво неполітає”, “Гайдамаки” та ін. Опери Л. “Наталка Полтавка” (1889), “Тарас Бульба” (1890), “Енеїда” (1911), оперета “Чорноморці” (1872) заклали основи укр. нац. оперного мистецтва.

ЛИСЕНКО Михайло Григорович (29.10.1906, с. Шпилівка, Сум. обл. – 8.05.1972, Київ) – укр. скульптор. Твори: композиції “Партизанський рейд”, “Вірність” (обидві – 1947), Олеко Дундич (1949), пам’ятники М. Щорсу в Києві (1954), 61 комунарові в Миколаєві (1958), С. Ковпаку в Путивлі (1971), загиблим у Бабиному Яру в Києві (1976) – у співавт. Професор Київ. худож. ін-ту з 1947. Нар. худ. СРСР з 1963.

ЛИФАР Серж [Сергій Михайлович] (2.04.1905, Київ – 16.12.1986, Лозанна, похов. у Парижі) – укр. і франц. артист балету, балетмейстер. З 1923 жив і працював у Франції, провідний соліст балету в “Гранд-Опера” (Париж). Як соліст засобами танцю створив низку неповторних образів, як режисер поставив близько 200 балетів. Організував у Парижі першу академію танцю, написав ряд книг та навч. посібників з балетного мистецтва.

ЛОБАНОВСЬКИЙ Валерій Васильович (6.01.1939, Київ – 13.05.2002, Запоріжжя, похов. у Києві) – укр. футболіст і тренер з футболу. Грав у командах “Динамо”, Київ (1958-64), “Чорноморець”, Одеса (1965-66), “Шахтар”, Донецьк (1967-68), в їх складі провів 258 матчів першості СРСР, забив 71 гол. Чемпіон СРСР 1961 і срібний призер 1960. Володар Кубка СРСР 1964. Грав за першу і олімпійську збірні СРСР. Гол. тренер команд “Дніпро”, Дніпропетровськ (1969-73), “Динамо”, Київ (1974-82, 1984-90, 1996-2002). Під його керівництвом київське “Динамо” 8 разів виграло чемпіонат

СРСР (1974, 75, 77, 80, 81, 85, 86, 90), 6 разів – Кубок Рад. Союзу (1974, 78, 82, 85, 87, 90), двічі ставало володарем європейського Кубка Кубків (1975, 86) і один раз – Суперкубка Європи (1975); 5 разів перемагало в чемпіонаті України (1997, 98, 99, 2000, 01). В якості гол. тренера очолював збірні СРСР (1975-76, 1982-83, 1986-90), Об'єднаних Арабських Еміратів (1990-93), Кувейту (1994-96) і України (2000-01). З командою СРСР ставав бронзовим призером *Олімп. ігор* (1976) і віце-чемпіоном Європи (1988), з командою Кувейту завоював “бронзу” на Азіат. іграх (1996). Майстер спорту (1960). Засл. тренер СРСР з 1975 і України з 1996. Нагородж. Рубіновим орденом “За заслуги” Європ. федерації футболу (УЄФА) в 2002. Герой України, 2002.

ЛЯТОШИНСЬКИЙ Борис Миколайович (3.01.1895, Житомир – 15.04.1968, Київ) – укр. композитор, диригент, педагог. Його опери “Золотий обруч” (1930), “Щорс” (1937), 5 симфоній, симф. поеми, інструм. ансамблі, кантати, хори (в т.ч. “За байраком байрак” на сл. Т. Шевченка, “Коли додому я прийду” тощо), музика до ряду драм. вистав і кінофільмів започаткували модерний напрям в укр. музиці. Нар. арт. Укр. з 1968. Держ. пр., 1946, 1952. Шевч. пр., 1971.

МАЙБОРОДА Георгій Іларіонович (1.12.1913, с. Пелехівщина Полтав. обл. – 6.12.1992, Київ) – укр. композитор. Твори: опери “Милана” (1957), “Арсенал” (1960), “Тарас Шевченко” (1964), “Ярослав Мудрий” (1973), 5 симфоній, “Гуцульська рапсодія” (1952), сюїта “Король Лір” (1959), концерти для голосу з оркестром (1969), для скрипки з орк. (1977), хори, романси та ін. Нар. арт. СРСР з 1960. Шевч. пр., 1963.

МАЙБОРОДА Платон Іларіонович (1.12.1918, с. Пелехівщина Полтав. обл. – 8.07.1989, Київ) – укр. композитор. Брат *Г. Майбороди*. Твори: “Героїчна увертюра” (1947), вок.-симф. поема “Тополя” (1966), думи, хори, популярні ліричні пісні (“Білі каштани”, “Київський вальс”, “Пісня про рушник”, “Моя стежина” та ін.), музика до кінофільмів та драм. вистав. Нар. арт. СРСР з 1979. Держ. пр., 1950. Шевч. пр., 1962.

МАКАРЕНКО Антон Семенович (13.03.1888, м. Білопілля, Сумщ. – 1.04.1939, Москва) – укр. педагог, письменник. 1920 організував поблизу Полтави трудову колонію для неповнолітніх злочинців, з 1927 керував дитячою колонією біля Харкова, в 1936-37 – трудовою колонією в Броварах (біля Києва). Домігся безприкладного масового перевиховання дітей-правопорушників шляхом поєднання продуктивної праці з навчанням, організації дитячого самовря-

дування. Свій досвід, пед. погляди виклав у творах “Педагогічна поема” (1933-36), “Книга для батьків” (1937), “Прапори на баштах” (1938) та ін., які збагатили теорію і практику педагогіки. Його досвід, за оцінкою ЮНЕСКО, і сьогодні залишається неперевершеним в історії світової педагогіки.

МАКСИМОВИЧ Михайло Олександрович (15.09.1804, х. Тимківщина, тепер с. Богуславець, Черкас, обл. – 22.11.1873, х. Михайлова Гора, тепер у скл. с. Прохорівки, тієї ж обл.) – укр. вчений-енциклопедист, історик, етнограф, ботанік, письменник. 1834-35 – перший ректор Київ. ун-ту св. Володимира, одночасно декан філософ-ту. Один з основоположників вітчизняної ботаніки (праці “Основи ботаніки”. В 2 т., 1828-31, та ін.). Його зб. „Малоросійські пісні” (1827), “Укр. народні пісні” (1834), “Збірник укр. пісень” (1849) поклали початок укр. фольклористиці. Опублікував і дослідив пам’ятки Київ. Русі – “Руську правду”, “Повість временних літ”, “Слово о полку Ігоревім”. Автор наук. праць з історії України, мовознавства. Створив етимологічний український правопис – т.з. “максимовичівку”, доводив, що укр. мова є самостійною, стародавньою і самодостатньою.

МАЛИШКО Андрій Самійлович (14.11.1912, Обухів Київ. обл. – 17.02.1970, Київ) – укр. поет, публіцист, критик та перекладач. Автор ряду книжок поезій та поем. Ліричні твори поета “Київський вальс”, “Пісня про рушник”, “Стежина”, “Ми підем, де трави похили”, “Цвітуть осінні тихі небеса” та ін., покладені на музику, стали нар. піснями. Перекладав на укр. мову твори О. Пушкіна, О. Твардовського, Янки Купали, Г. Гейне та ін. Держ. пр., 1947, 1951, 1969. Шевч. пр., 1964.

МАТВІЄНКО Ніна Митрофанівна (10.10.1947, с. Неділище Житом. обл.) – концертна співачка. У 1968-91 – солістка Укр. нар. хору ім. Г. Верьовки, 1966-93 – у складі тріо “Золоті ключі” (разом з М. Миколайчук і В. Ковальською), з 1993 – солістка ансамблю “Київська камерата”. В репертуарі понад 100 укр. нар. пісень сучас. укр. композиторів. Нар. арт. Укр. з 1985. Шевч. пр., 1988.

МЕРЕТИН (Мердерер) Бернард (кін. 17 ст. – 1759) – укр. архітектор. За походженням німець. Жив і працював у Львові. Серед його найвідоміших споруд – собор св. Юра у Львові (1745-1770), ратуша у Бучачі (1751). Творам М. властиві барокові форми, чіткі пропорції, майстерна обробка деталей, широке застосування скульптурних оздоблень.

МЕЧНИКОВ Ілля Ілліч (15.05.1845, с. Іванівка Харків. обл. – 15.07.1916, Париж) – укр. і рос. вчений-біолог, перший вчений

України – лауреат Ноб. пр. Один із основоположників ембріології, порівняльної патології, імунології, мікробіології. Створив теорію фагоцитозу – засобів самозахисту живих організмів. Один із засновників (1886) першої в Україні і Росії бактеріолог. станції – центру боротьби з епідеміями. З 1887 працював у Парижі в Пастерівському ін-ті. Ноб. пр., 1908.

МИКЛУХО-МАКЛАЙ Микола Миколайович (17.07.1846, с. Рождественське Новгород. обл. – 14.04.1888, Петербург) – укр. і рос. вчений-етнограф, мандрівник і дослідник культури корінного населення Пд.-Східної Азії та Австралії. Довгий час прожив серед папуасів Нової Гвінеї, зібрав багатющі матеріали про їхнє життя, довів на основі своїх спостережень рівноцінність біологічних, фізіологічних та культурних можливостей людей різних рас. Бував на Київщині, досліджував фауну моря біля Одеси і Пд. берега Криму.

МИРНИЙ (справж. Рудченко) Панас Якович (13.05.1849, Миргород – 28.01.1920, Полтава) – укр. письменник. У романах “Хіба ревуть воли, як ясла повні?” (1880), “Повія” (1884), повістях “Лихий попутав” (1872), “П’яниця” (1874), “Лихі люди” (1877), “Голодна воля” (1885), п’єсах “Лимерівна” (1883), “Перемудрив” (1885) та ін. майстерно відобразив суперечності укр. села після реформи 1861, тяжку долю трудящих у складних соціально-економічних і побутових умовах того часу.

МОГИЛА Петро Симеонович (10.01.1597, Молдова – 11.01.1647, Київ) – церк. і освіт. діяч України, Молдови та Румунії. Син господаря (князя) Валахії, згодом – Молдови. Освіту здобув у Львів. братській школі, слухав лекції у ряді зх.-європ. ун-тів. У 1625 прийняв чернецький постриг. З 1627 – архімандрит Києво-Печерської лаври, з 1631 – митрополит Київський та Галицький. Активний противник унії православної церкви з католицькою. Домігся у польс. короля легалізації православної церкви в Україні, а також повернення їй уніатами Софійського собору, Видубицького монастиря та ін. церков. Сприяв реставрації комплексу споруд Києво-Печерського монастиря, Софійського собору, ін. правосл. храмів. У 30-х рр. 17 ст. з ініціативи М. почалися розкопки та дослідження Десятинної церкви в Києві. Дбав про розвиток Києво-Печерської друкарні. У 1631 відкрив лаврську школу, яка 1632 була об’єднана з Київською братською школою і 1633 одержала назву Києво-Могилянська колегія (з 1701 – Києво-Могилянська академія). Створив її філії у Вінниці, Кременці, Гощі. За ініціативою М. було засновано Слов’яно-греко-латинську академію в Яссах (1640) – першу румунську вищу школу. Понад 20 років М. очолював кни-

говидавничу справу в Україні, Румунії та Молдові. Його перу належить низка праць, написаних слов'янською, польською та латинською мовами.

МУРАТОВА Кіра Георгіївна (5.11.1934, м. Сороки, Молдова) – укр. кінорежисер. У 1959-62 – режисер Москов. кіност. ім. М. Горького. З 1962 – провідний кінорежисер Одес. кіност. худож. фільмів. Всесвітнє визнання здобули її фільми: “Короткі зустрічі” (1968), “Довгі проводи” (1971), “Зрадливість долі” (1987), “Астенічний синдром” (1989), “Чутливий міліціонер” (1992), “Захоплення” (1995), “Три історії” (1997). Дійсний чл. (акад.) АМ України. Нар арт. Укр. з 1990. Шевч. пр., 1993. Міжнар. премії “Тріумф”, “Ніка”, (1955), Анджея Вайди (Берлін, к/фестиваль, 2000) та ін.

МУРАШКО Микола Іванович (20.05.1844, Глухів Сум. обл. – 22.09.1909, Київ) – укр. живописець, худож. критик, історик миства і педагог. В 1875 заснував приватну худож. школу, яка увійшла в історію укр. мистецтва як Київська рисувальна школа (1875-1901). Твори: “Мотив околиць Києва” (1879), “Осінь”, “Дніпро”, “Над Дніпром” (80-90-ті рр. 19 ст.), “Крим” (1892), портрети – М. Ге (1906), Т. Шевченка (1864-67), П. Могили (1868) та ін. М. – автор книги “Спогади старого вчителя”, в якій розповідається про систему виховання у Київ. рисувальній школі, її історію і діяльність, про довголітні дружні зв'язки з І. Репінім.

МУРАШКО Олександр Олександрович (7.09.1875, Київ – 14.06.1919, там же) – укр. живописець. Працював у галузі портретного та жанрового живопису. За дипломну картину “Похорон кошового” (1900), для центр. постаті якої позував М. Старицький, М. був удостоєний звання художника з правом закордонної подорожі. У 1902-04 працював у Парижі, де написав картини з вуличного життя міста (“Біля кафе”, “На вулицях Парижа”, “Парижанка” та ін.). М. – автор кількох жанрових картин, в яких з любов'ю і співчуттям відтворено образи простих людей з народу (“Карусель”, 1906; “Недільня”, 1910; “Селянська родина”, 1914). Реалістична майстерність М. виявилася в численних психологічно загострених портретах (“Дівчина в червоному капелюсі”, 1902-03; портрети М. Мурашка, 1907; О. Нестерової, 1904; Я. Станіславського, 1906; автопортрет, 1918, та ін.).

НЕСТОР (бл. 1056-57, Київщина – бл. 1116-21, Київ) – давньоруський письменник і літописець 11 – поч. 12 ст. З 1073 – послушник Києво-Печерського монастиря. Автор “Читання про життя і загибель... Бориса та Гліба” (80-ті рр. 11 ст.), “Життя Феодосія, ігумена Печерського” (бл. 1091), а також перший упорядник “Повісті вре-

менних літ”, якій він надав літ. форми і довів розповідь до 1113.

Похований у Ближніх печерах Києво-Печерського монастиря.

НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ (справж. – Левицький) Іван Семенович (25.11.1838, Стеблів Черкас, обл. – 2.04.1918, Київ) – укр. письменник, етнограф. Започаткував в укр. л-рі жанр соціальн. *повісті і роману*, створив галерею образів представників різних верств українства: романи і повісті “Хмари” (1874), “Микола Джеря” (1878), “Бурлячка” (1880), “Над Чорним морем” (1890) та ін. Автор творів на істор. теми – п’єси “Маруся Богуславка” (1875), “В диму і полум’ї” (1910), романи “Князь Єремія Вишневецький” (1897), “Тетьман Іван Виговський” (1899) та ін.

ОГІЄНКО Іван Іванович (церк. ім’я Іларіон; 14.01.1882, м. Брусилів Житомир, обл. – 29.03.1972, Вінніпег, Канада) – укр. вчений, поет, громад. і церк. діяч. Викладав у Київ. ун-ті, засновник і перший ректор ун-ту в Кам’янці-Подільському, міністр освіти, а потім віросповідань в уряді УНР часів Директорії, відіграв значну роль в українізації освіти, відродженні укр. церкви. З 1920 – в еміграції (Польща, Швейцарія, Канада). Автор багатьох наук. праць з історії культури, церкви, мовознавства: “Огляд українського язикознавства” (1907), “Українська культура (1918)”, “Кирило і Мефодій: їх життя і діяльність” (в 2 т., 1927-28), “Сучасна українська літературна мова” (1935), “Українська церква” (в 2 т., 1942), “Візантія і Україна” (1954) та ін. Здійснив переклад *Біблії* на укр. мову (вида. на Британським біблійним т-вом, 1962). 1940 висвячений єпископом, 1943 – на митрополита, з 1951 – глава укр. греко-католич. церкви в Канаді.

ОЛЕСЬ (справж. Кандиба) Олександр Іванович (5.12.1878, Білопілля Сум. обл. – 22.07.1944, Прага) – укр. поет-лірик, представник *неоромантизму* і *символізму*. Літ. діяльність розпочав 1903. У зб. “З журбою радість обнялась” (1907) виявив себе глибоким ліриком (“Сміються, плачуть солов’ї”, “Ой не сійтеся, сніги” та ін.). У віршах особиста лірика поєднується з громад. настроями – надії на нац. визволення й розчарування поразкою революції 1905 (“Айстри”). Тими ж мотивами характеризуються подальші збірки: “Твори” (1914) та „Поезії” (1917). Зб. віршів, написані за кордоном, пройняті тугою за Україною: “Чужиною” (1919), “Поезії” (1931) та “Кому повім печаль мою” (1931). Важливе місце в творчості О. посідає зб. істор. поезій “Минуле України в піснях. Княжі часи” (1930). Ліричні за своїм характером і драматичні етюди й поеми О.: “По дорозі в казку” (1910), “Над Дніпром” (1911) та ін., зібрані в кн. “Драматичні етюди” (1914). Останній твір – драм. поема “Ніч

на полонині” була напис. 1943-44. О. належать переклад “Казок” В. Гауфа, “Пісні про Гайавату” Г. Лонгфелло, “Арабських казок” (1917), оригінальні віршовані казки і п’єси: “Злидні” (1927), “Солом’яний бичок” (1927), „Микита Кожум’яка” (1929), “Бабусина пригода” (вид. 1959) та ін.

ОЛІЙНИК Борис Ілліч (22.10.1935, с. Зачепилівка Полтав. обл.) – укр. поет, громад.-культур. діяч. Автор ряду популярних, сповнених філос. роздумів у поєднанні з ліризмом поезій – зб. “Б’ють у крицю ковалі” (1962), “Відлуння” (1970), “Стою на землі” (1976), “Міра” (1984), “Трубить Трубіж” (1998), “Чого ми варлі” (2001) та ін. Співавт. багатосер. фільму “Т. Шевченко. Заповіт” (1992-94). Голова Укр. фонду культури з 1987. Держ. пр., 1975. Шевч. пр., 1983.

ОЛЬЖИЧ (справж. – Кандиба) Олег Олександрович (8.07.1907 – 10.06.1944) – укр. поет, археолог, публіцист, громад. діяч. Син О. Олеся. З 1924 – в еміграції. Восени 1930 захистив докторську дисертацію. У 1938 читав лекції у Гарвард. ун-ті. Опублікував ряд праць з антропології та археології. Автор поетичних зб. “Рінь” (1935), “Вежі” (1940) та посмертно виданої “Підзамча” (1946). Після арешту в січні 1944 А. Мельника був обраний головою Проводу українських націоналістів. У травні 1944 заарештований німцями й відправлений у концтабір Заксенгаузен, де й загинув.

ОСТРОВСЬКИЙ Олександр Миколайович (12.04.1823, Москва – 14.06.1886, Щеликово Костром. обл.) – рос. драматург. У п’єсах “Прибуткове місце” (1856), “Гроза” (1859), “Гаряче серце” (1868), “Безприданниця” (1878) та ін., які стали класикою рос. театру, з високою худож. силою відобразив нац. побутовий уклад, суперечності життя, пропагував високі моральні ідеали.

ПАВЛИЧКО Дмитро Васильович (28.09.1929, с. Стопчатів Івано-Фр. обл.) – укр. поет, критик, перекладач, громад. діяч. Автор книжок “Любов і ненависть” (1953), “Моя земля” (1955), “Чорна нитка” (1958), “Бистрина” (1959), “Днина” (1960), “На чагах” (1961), “Пальмова віть”, “Жест Нерона” (1962), “Пелюстки і леза” (1964), “Транослов”, “Хліб і стяг” (1968), “Сонети подільської осені” (1973), “Тасмшця твого обличчя” (1974, 1979), “Сонети” (1978), “Вибрані твори”, у 2 т., “Спіраль” (1984), “Задивлений у будищу” (1986), “Поеми й притчі”, “Вибрані вірші” (1986), “Рубаї” (1987, 2000), “Покаянні псалми” (1994), “Засвідчую життя”, “Золоте яблуко” (обидві – 2000); зб. літ.-крит. статей “Магістральми слова” (1977), “Над глибинами” (1983); сценаріїв худ. фільмів “Сон” (1965), “Захар Беркут” (1970); творів для дітей: “Золоторогий Олень” (1970), “Дядько Доц” (1971), “Де найкраще місце на

землі?” (1973), “Смерічка” (1982), “Плесо” (1984). Працює в царині поет. перекладу (“Світовий сонет”, 1983; твори Хосе Марті, Христо Ботева та ін.). Поезії П. притаманні глибокий ліризм, публіцистичність, філос. роздуми. Багато віршів поета (“Два кольори”, “Лелеченьки”, “Черешня” та ін.) покладені на музику, стали популяр. піснями. Шевч. пр., 1977.

ПАРАДЖАНОВ Сергій Йосипович (9.01.1924, Тбілісі – 20.07.1990, Єреван) – укр. та вірм. кінорежисер. Довгий час працював в Україні, створив тут фільми “Наталія Ужвій”, “Золоті руки”, “Думка” (всі – 1957), “Перший хлопець” (1958), “Українська рапсодія” (1961), “Квітка на камені” (1962), “Тіні забутих предків” (1965) та ін. Останній удостоєний 16 призів на багатьох міжнар. кінофестивалях. Нар. арт. Укр. з 1990. Шевч. пр., 1991.

ПАТОН Борис Євгенович (27.11.1918, Київ) – укр. вчений у галузі металургії і технології металів, акад. АН УРСР (з 1958), президент АН УРСР (з 1962). Син *Є.О. Патона*. Двічі Герой Соц. Пр., 1969, 1978. Лен. пр., 1957.

ПАТОН Євген Оскарович (5.03.1870, Ніцца – 12.08.1953, Київ) – укр. вчений у галузі зварювання та мостобудування. Основоположник вітчизн. електрозварювання. Під керівництвом П. уперше широко застосовано спосіб зварювання під флюсом (матеріали, під шаром яких проводяться зварювальні роботи), побудовано суцільнозварний міст через Дніпро у Києві (тепер – ім. Патона), ряд ін. споруд. Герой Соц. Пр. з 1943. Держ. пр., 1941.

ПАТОРЖИНСЬКИЙ Іван Сергійович (3.03.1896, Петро-Свистунове Запор. обл. – 22.02.1960, Київ) – укр. співак (бас) і педагог. З 1925 – соліст Харків., з 1935 – Київ. опери, проф. Київ. консерваторії. За 40 років сценічної діяльності створив десятки оперних партій, які стали еталоном виконавської майстерності. Серед них: Карась у “Запорожці за Дунаєм” С. Гулака-Артемовського, Виборний з “Наталки Полтавки”, Тарас Бульба з однойменної опери М. Лисенка, дяк Гаврило з “Богдана Хмельницького” К. Данькевича, десятки інших партій укр., заруб., в т.ч. рос. класики. Виховав цілу плеяду укр. співаків. Держ. пр., 1942.

ПАШКЕВИЧ Анатолій Максимович (11.02.1938, с. Довбиші Житомир. обл.) – укр. хор. диригент, композитор, хормейстер і керівник Черкас. (з 1965), Волин. (з 1978) укр. нар. хорів. Автор ряду популяр. пісень, зокрема “Степом, степом”, “Батькове серце” та ін. Нар. арт. Укр. з 1985.

ПЕТРУСЕНКО (справж. – Бородавкіна) Оксана Андріївна (18.02.1900, Балаклія Харків. обл. – 15.07.1940, Київ) – укр. співа-

чка (лірико-драм. сопрано). Одна з кращих виконавиць укр. нар. пісень, романсів, партій Наталки (“Наталка Полтавка” М. Лисенка), Лізи (“Пікова дама” П. Чайковського), Лії (“Щорс” Б. Лятошинського). Нар. арт. Укр. з 1939.

ПИМОНЕНКО Микола Корнилович (9.03.1862, Київ – 26.03.1912, там же) – укр. художник, академік Петерб. АМ (з 1904). З 1890 – член Товариства південноросійських художників в Одесі. У 1900 став співзасновником і викладачем Київ. худож. училища. З 1899 – член Товариства *передвижників*. П. майстер реаліст. жанрового живопису. Один з перших в укр. малярстві зумів поєднати побутовий жанр з поетичним укр. пейзажем. П. – автор понад 700 картин та рисунків. Найвідоміші його твори: “Весілля в Київській губернії”, 1891; “Свати”, 1892; “По воду”, “Ворожіння”, “Проводи рекрутів”, всі – 1893; “Жнива”, 1896; “Ярмарок”, 1898; “Брід”, 1901; “Ревнощі”, 1901; “У похід”, “Продавщиця полотна”, обидві – 1902; “Біля річки”, 1905; “Українська ніч”, “Перед грозою”, обидві – 1906; “Збирання сіна на Україні”, 1907; “Суперниці (Біля колодязя)”, 1909; “Топак”, 1910; портрети – “Автопортрет”, “Портрет батька художника”, 1880; “Молодиця” тощо. Його учнями були С. Костенко, Ф. Красицький, О. Мурашко та ін.

ПИСАРЖЕВСЬКИЙ Лев Володимирович (13.02.1874, Кишинів – 23.03.1938, Дніпропетровськ) – укр. вчений-хімік, заклав основи електронної теорії гетерогенного каталізу, досліджував перекиси, працював в ун-тах Одеси, Тарту, Петербурга, в Київ. політехнічному та Дніпропетр. гірничому ін-тах. Лен. пр., 1930.

ПОКЛАД Ігор Дмитрович (10.12.1941, м. Фрунзе, тепер Бішкек, Кирг.) – укр. композитор. Створив багато популярних пісень (“Дикі гуси”, “Чарівна скрипка”, “Сива ластівка”, “Не загубися”, “Тече вода”, “Зелен клен”, “Кохана”, “Скрипка грає”, “Тиха вода”, “Очі на піску” та багато ін.). Автор 30 оперет, у т.ч. “Друге весілля в Малинівці” (1973), “Конотопська відьма” (1982), мюзиклів, музики до драм, спектаклів, кінофільмів (“Енеїда”, “Покидає жінка” тощо), рок-опери “Цар Ірод”, симфонічних творів. Організатор і багаторічний керівник вокального ансамблю “Мрія”. Засл. діяч мистецтв України з 1989. Шевч. пр., 1986.

ПОПОВИЧ Павло Романович (5.10.1930, Узин Київ. обл.) – перший космонавт-українець, льотчик-космонавт СРСР, канд. техн. наук. Здійснив польоти на косм. кораблях “Восток-4” (1962), “Союз-14” і орбіт. станції “Салют-3” (1974). Двічі Герой Рад. Союзу (1962, 1974). Один з керівників Укр. громади в Москві і Моск. обл.

- ПРИЙМАЧЕНКО** (Примаченко) Марія Овксентіївна (12.01.1909, с. Болотня Київ. обл. – 18.01.1997, там же) – укр. майстер нар. декор. розпису, нар. худ. УРСР з 1988. Твори: серія малюнків “Звірі в Болотні” (1931–41), цикл “Людам на радість” (1960–66); розписи “Пава” (1936), “Чубарики на квітах” (1959), “Козацька могила” (1962), “Ведмеді на пасіці” (1965), “Чотириногий одуд” (1968); іл. до книжок для дітей. Найголовніші риси творчості – щільна місткість малюнків, орнаментальність, складна символіка образів з казковими тваринами чи квітами, забарвленими у фантаст. кольори. Шевч. пр., 1966.
- ПРИЦАК** Омелян Йосипович (1919, с. Лука, тепер с. Озірне Львів. обл.) – укр. та амер. мовознавець (україніст та орієнталіст). Автор бл. 1000 праць зі сходознавства, історії України і Європи, джерелознавства, зокрема: “Болгарські князівські списки і мова праболгар”, “Слово про похід Ігорів як історичний документ” (1972), “Від Сибіру до Угорщини” (1976), „Походження назви Русь” (1986 – всі англ. мовою) та ін. З 1991 – директор Ін-ту сходознавства НАН України. Шевч. пр., 1993.
- ПРОКОПОВИЧ** Феофан (справж. ім’я Єлеазар; 18.06.1681, Київ – 19.09.1736, Новгород, Росія) – укр. вчений-енциклопедист, письменник, церк. діяч. З 1702 – чернець, 1704 – викладач, з 1710 – ректор Київ. академії. Був прихильником І. Мазепи, якому присвятив істор. драму “Володимир” (1705). З 1716 – радник Петра I з реформи церкви, допоміг ліквідувати патріархію і створити підкорений царю *синод*, розвивав ідеї освіченого абсолютизму. Заснував т. з. “Вчену дружину”, обґрунтував чимало передових для того часу ідей. Написав “Історію імператора Петра Великого” (1713), “Коротку книгу для навчання отроків”, “Ое агіе роєіса” (“Мистецтво поезії”) та ін.
- ПУЛЮЙ** Іван Павлович (2.02.1845, Гримайлів Терноп. обл. – 31.02.1918, Прага) – укр. фізик, математик, астроном, філософ, громад. діяч. У 1884–1916 – проф., ректор, декан ф-ту Празького політех. ін-ту. Знав 15 мов. У 1883 сконструював т.з. катодну лампу і винайшов катодне випромінювання, яке пізніше назвали рентгенівським. Винахідник найкращої на той час електролампочки, приладу для визначення механічного еквіваленту тепла тощо. Першим вивчив т.з. холодне світло, яке нині називають неоновим, сконструював першу фосфоресційну лампу. Автор понад 50 наук. праць. В 70-х рр. 19 ст. видав укр. мовою перший підручник з геометрії, пізніше перекладений з грец. спільно з П. Кулішем – “Новий заповіт” (Євангеліє), самостійно Молитовник (Відень, 1871).

- РАСТРЕЛЛІ** Варфоломій (Бартоломео) Варфоломійович (1700, Париж – 1771, Петербург) – рос. архітектор, представник архітектури *бароко*. За походженням італієць. Син скульптора *Б.-К. Растреллі*. В 1725-30 навчався, ймовірно, в Італії. В 1730-63 – придворний архітектор.
- РЕВУЦЬКИЙ** Лев Миколайович (20.02.1889, Іржавець Черніг. обл. – 30.03.1977, Київ) – укр. композитор, педагог. Твори: кантата-поема “Хустина” (з фп. 1923, з орк. 1944), 2 симфонії (1920, 1927), концерт для фп. з орк., хори, романси, пісні, обробки нар. пісень (цикли “Козацькі пісні”, “Галицькі пісні”). Нар. арт. СРСР, 1944. Герой Соц. Пр., 1969. Держ. пр., 1941. Шевч. пр., 1966.
- РЕМЕСЛО** Василь Миколайович (10.02.1907, Теплівка Полтав. обл. – 4.09.1983, Київ) – укр. вчений-селекціонер. Розробив методи селекції, які дозволили створити 17 високоврожайних сортів пшениці, що стали популярні в багатьох країнах світу. Засновник і багаторічний керівник Миронівської селекційної станції (з 1968 – Інститут селекції та насінництва пшениць). Двічі Герой Соц. Пр., 1966, 1977. Лен. пр., 1963. Держ. пр. УРСР, 1977. Держ. пр., 1979.
- РЕПНІ** Ілля Юхимович (5.08.1844, Чугуїв Харків. обл. – 29.09.1930, Куоккала, Фінляндія, з 1948 смт Репіно Ленінгр. обл.) – рос. і укр. живописець, дійсний член Петерб. АМ (з 1893). Член Т-ва *передвижників* (з 1878). Найвідоміші картини Р. – “Бурлаки на Волзі” (1870-73), “Хресний хід у Курській губернії” (1880-83). р. автор істор. полотен (“Царівна Софія”, 1879; “Іван Грозний і син його Іван”), які відзначаються глибоким драматизмом. Велику цінність становлять портретні роботи р. (портрети В. Стасова, 1873; М. Мусоргського, М. Пирогова, обидва – 1881; П. Стрелетової, 1882; Л. Толстого, 1887). Походження, творча, пед. і громад. діяльність р. пов’язані з Україною; він вивчав історію та побут укр. народу, його культуру і мистецтво. Багато творів присвятив Україні (“Українська селянка”, 1880; “Портрет Т. Шевченка”, 1888, Київ. музей Т.Г. Шевченка; “Запорожці пишуть листа турецькому султану”, 1878-91, “Вечорниці”, 1881, “Чорноморська вольниця”, 1908; рисунок “Прометей” за поемою Г. Шевченка “Кавказ”, 1910, та ін. р. товаришував і листувався з діячами укр. культури (А. Праховим, М. Кропивницьким, М. Ге, М. Мурашком, Д. Яворницьким та ін.), з великим захопленням писав про укр. нар. мистецтво. Підтримував діяльність рисувальних шкіл М. Мурашка в Києві, М. Раєвської в Харкові, Одеської рисувальної школи. У 1894-1907 р. викладав у Петерб. АМ. У нього навчалися *І. Бродський, І. Грабар*, укр. художники *М. Пимоненко, О. Мурашко, Ф. Красицький, С. Прохоров* та ін.

- РИЛЬСЬКИЙ** Максим Тадейович (19.03.1895, Київ – 24.07.1964, там же) – укр. поет, вчений. Провідна тема поезії – доля укр. народу, його творча праця і боротьба, ліричні роздуми про єдність корисного і прекрасного: зб. “Знак терезів” (1932), “Київ” (1935), “Україна” (1938), “Братерство” (1950), “Троянди й виноград” (1957), “Далекі небосхили” (1959), “Голосіївська осінь” (1959) та ін. Переклав на укр. мову твори рос., франц., польс. класиків, наукові розвідки про Т. Шевченка, О. Пушкіна, А. Міцкевича та ін. Академік АН УРСР, 1943; АН СРСР, 1958. Держ. пр., 1943, 1950. Лен. Пр., 1960. Шевч. пр., 1971.
- РІХТЕР** Святослав Теофілович (20.03.1915, Житомир – 1.08.1997, Москва) – рос. і укр. піаніст. З великим успіхом концертував (з 1940) в Україні, Росії, ін. країнах світу. Нар. арт. СРСР, 1961. Герой Соц. Пр., 1975. Держ. пр., 1950. Лен. пр., 1961.
- РОГОВЦЕВА** Ада Миколаївна (16.07.1937, Глухів Сум. обл.) – укр. актриса, педагог. З 1959 в Київ. рос. драм. театрі ім. Лесі Українки, де створила образи Л. Українки (“Сподіватися” Ю. Щербака), Гелени (“Варшавська мелодія” Л. Зоріна), Надії (“Хазяйка” М. Гарасвої), Раневської (“Вишневий сад” А. Чехова) та ін. Знімалась у к/ф “Павло Корчагін”, “Салют, Маріє!”, “Приборкання вогню”, “Вічний поклик”, “Осінь історія” та ін. Нар. арт. СРСР з 1978. Шевч. пр., 1981.
- РОЗУМОВСЬКИЙ** Кирило Григорович (29.03.1728, Лемеші Черніг. обл. – 15.01.1803, Батурин, тієї ж обл.) – останній гетьман Лівобережної України (1750–64), президент Рос. Академії наук (1745–65). Багато зробив для збереження і розвитку укр. культури: зібрав велику худ. колекцію, з 1751 утримував у Глухові кріпацький театр, організовував численні вистави, концерти, зібрав нотну б-ку, яка налічувала понад 2300 муз. партитур. На його замовлення у Батурині було створено великий палацово-концертний комплекс.
- РОТАРУ**, Євдокименко-Ротару Софія Михайлівна (9.08.1947, с. Маршинці Чернів. обл.) – укр. естрадна співачка (сопрано). 1974 закінчила Кишинів. ін-т мистецтв. В 1971–75 – солістка Чернівецької, з 1975 – Кримської обл. філармоній. Виконує нар. пісні, твори укр., молдов., рос. та румун. композиторів. Знімалась у фільмах. Лауреат міжнар. конкурсів. Нар. арт. Укр. з 1976; нар. арт. Молдови з 1985; нар. арт. СРСР з 1988. Герой України, 2002.
- РУДАНСЬКИЙ** Степан Васильович (6.01.1834, Хомутиніці, тепер с. Руданське Вінн. обл. – 3.05.1873, Ялта) – укр. поет, лікар. Автор знаменитих пісень “Повій, вітре, на Вкраїну”, “Ти не моя”, “Мене забудь” та ін., багатьох віршованих гуморесок про розмаїтий комі-

чний світ людських стосунків (“Пан та Іван в дорозі”, “Шляхтич”, “Москаль з полотном” та ін.). Чимало творів присвячено істор. сюжетам (“Хмельницький з ляхами”, “Мазепа”, “Павло Полуботок” тощо). Переклав на укр. мову „Слово о полку Ігоревім”, “Ілліаду” Гомера, твори Вергілія, М. Лермонтова, Г. Гейне та ін. Як лікар прославився активною участю в боротьбі з холерою в Ялті (Крим).

САБАДАШ Степан Олексійович (5.06.1920, с. Ванчинець Чернів. обл.) – укр. композитор і диригент. Автор популяр. пісень “Марічка”, “Очі волошкові”, “Пісня з полонини”, “Ромашка”, “Гуцулочка” та ін. Засл. діяч мист. Укр. з 1965.

САВЧЕНКО Ігор Андрійович (11.10.1906, Вінниця – 14.12.1950, Москва) – укр. кінорежисер, один із основоположників укр. *кіномистецтва*. Фільми: “Вершники” (1939), “Богдан Хмельницький” (1941), “Партизани в степах України” (1943), “Тарас Шевченко” (завершений учнями С. 1951), усі – на Київ. кіностудії. Засл. діяч мист. РРФСР з 1944. Держ. пр., 1942, 1949, 1952.

САДОВСЬКА Марія Карпівна (дівоче прізвище – Тобілевич, по чоловікові – Садовська-Барілотті; квітень 1855, с. Кам’яно-Костувате Микол. обл. – 27.03.1891, Одеса, похов. у Кіровограді) – укр. співачка та драм. артистка. Сестра *І. Карпенка-Карого*, *М. Садовської* та *П. Саксаганського*. Сценічну діяльність розпочала 1876, виступала гол. чином в укр. трупах М. Кропивницького, М. Старицького, М. Садовського. Серед кращих ролей і партій: Наталка (“Наталка Полтавка” І. Котляревського), Одарка (“Запорожець за Дунаєм” С. Гулака-Артемовського), панночка (“Утоплена” М. Лисенка), Софія, Харитина (“Безталанна”, “Наймичка” І. Карпенка-Карого).

САДОВСЬКИЙ (справж. – Тобілевич) Микола Карпович (13.12.1856, с. Кам’яно-Костувате Микол. обл. – 7.02.1933, Київ) – укр. актор, режисер і письменник. Брат *І. Карпенка-Карого*, *М. Садовської*, *П. Саксаганського*. Сценічну діяльність розпочав 1881 в трупі Г. Ашкаренка, грав у трупах М. Кропивницького і М. Старицького. В 1888-98 разом з *М. Заньковецькою* керував власною трупною, виступаючи як актор і режисер. 1898 його трупа злилась з трупною *П. Саксаганського* і 1900 – *М. Кропивницького*. У 1906 заснував стаціонарний укр. театр. За 50 років роботи на сцені С. створив галерею високомистецьких різнопланових образів: трагедійні – Богдан Хмельницький, Тарас Бульба (однойменні драми М. Старицького), Сава Чалий (однойменна трагедія І. Карпенка-Карого), Командор (“Камінний господар” Лесі Українки), Воевода

(“Мазепа” Ю. Словацького); драматичні – Назар Стодоля (одно-
йменна драма Т. Шевченка); комедійні – Виборний (“Наталка
Полтавка” І. Котляревського), Шельменко (“Шельменко-деншик”
Г. Квітки-Основ’яненка), Карась (“Запорожець за Дунаєм” С. Гу-
лака-Артемовського) та ін.

САКСАГАНСЬКИЙ (справж. – Тобілевич) Панас Карпович
(15.05.1859, с. Кам’яно-Костувате Микол. обл. – 17.09.1940, Київ)
– укр. актор, режисер. Брат *І. Карпенка-Карого*, *М. Садовського* та
М. Садовської. Сценічну діяльність розпочав в аматор. гуртку
М. Кропивницького. Постійно на профес. укр. сцені, з 1883 – в тру-
пі *М. Старицького*, пізніше – *М. Кропивницького* і *М. Садовського*.
З 1889 розпочав режисер. діяльність. У 1918 створив у Києві На-
родний театр. Ролі: Возний, Виборний (“Наталка Полтавка” І. Ко-
тляревського), Карась (“Запорожець за Дунаєм” С. Гулака-
Артемовського) та багато ін. Вистави: “Безталанна” І. Карпенка-
Карого, “Назар Стодоля” Т. Шевченка, “Сорочинський ярмарок”
М. Старицького та ін. С. є автором комедій (“Лицеміри”, 1908),
спогадів (“По шляху життя” та ін.). Нар. арт. СРСР з 1936.

САМОКИШ (Самокиша) Микола Семенович (25.10.1860, Ніжин Чер-
ніг. обл. – 18.01.1944, Сімферополь) – укр. живописець і графік. В
роки рос.-японської війни С. був у армії, видав альбом “Війна
1904-05 рр. З щоденника художника”. Багато картин і малюнків
С. присвятив визвольній боротьбі укр. народу 17-18 ст.: “В’їзд
Богдана Хмельницького в Київ”, 1929; “Бій під Жовтими Водами”,
1930; “Абордаж турецької галери запорожцями”, 1930; “Похід за-
порожців на Крим”, 1934; “Бій Максима Кривоноса з Ієремією
Вишневецьким”, 1934, та ін. Разом з С. *Васильківським* створив
альбоми: “З української старовини” (СПб., 1900), “Мотиви україн-
ського орнаменту”, 1912; брав участь у розписах будинку Полтав.
земства. Реалістичні твори С. відзначаються динамічністю компо-
зиції, досконалим малюнком і стриманим колоритом. У 1912-17 С.
викладав у Петерб. АМ, академіком якої був з 1890; 1936-41 – у
Харків. худож. ін-ті. Держ. пр., 1941.

САМЧУК Улас Олексійович (20.02.1905, Дермань Рівн. обл. –
9.07.1987, Торонто, Канада) – укр. письменник. З 1944 – в емігра-
ції в Німеччині, Канаді. Епопея “Волинь”, трилогія “Ост” (1948-
82), романи “Юність Василя Шеремети” (1947), “На твердій землі”
(1967) та ін. присвячені укр. народові, психології селянства, ви-
пробуванням, які випали на долю українців у 20 ст.

СИЛЬВЕСТР (? – 1123) – давньорус. літописець, церк. діяч, ігумен
Видубицького монастиря у Києві. З 1118 – єпископ переяславсь-

кий. С. вважають упорядником другої, т.з. лаврентіївської редакції (перяяславського зводу) “Повісті временних літ”, яку він після Нестора суттєво переробив та доповнив, довівши хронологічний виклад до 1116. Дещо ідеалізував діяльність *Володимира Мономаха*.

СИМЕОНОВ Костянтин Арсенійович (20.06.1910, с. Кознаково Твер. обл. – 3.01.1987, С.-Петербург) – укр. і рос. диригент. В 1936-61 працював як симф. диригент (Ленінград, Петрозаводськ, Мінськ, Київ). У 1961-66 і 1975-76 – голов. диригент Київ. театру опери і балету, в 1967-75 – Ленінградського (нині Марійського) театру опери і балету. Диригував у театрі “Ла Скала” (1964, Мілан). Поставив спектаклі: “Хованщина” М. Мусоргського (1963), “Тарас Шевченко” Г. Майбороди (1964), “Катерина Ізмайлова” Д. Шостаковича (1974) – всі у Києві, диригент першого виконання ряду симф. творів. Нар. арт. СРСР, 1962. Шевч. пр., 1976.

СИМИРЕНКО Левко Платонович (18.02.1855, Мліїв Черкас. обл. – 6.01.1926, там же) – укр. вчений, фундатор наук садівництва. Організував у с. Млієві наук. центр садівництва, зібрав одну з найкращих у Європі помологічну колекцію плодкових дерев і ягідників. Особисто вивів ефективні сорти яблунь, зокрема знаменитий Ренет Симиренка. Автор багатьох наукових праць, в т.ч. фундаментальної книги про плодіву культури – “Помологія”.

СИМОНЕНКО Василь Андрійович (8.01.1935, с. Біївці Полтав. обл. – 14.12.1963, Черкаси) – укр. поет-лірик. Автор поетичних зб.: “Тиша і грім” (1962), “Земне тяжіння” (вид. 1964), “Поезії” (вид. 1966), “Лебеді материнства” (вид. 1981), “Поезії” (вид. 1985); зб. новел – “Вино з троянд” (вид. 1965). Центральною в творчості С. є тема любові до України, до її народу, органічно поєднана з гуманістичною ідеєю самоцінності, неповторності людського “я”.

СКОРСЬКИЙ Ігор Іванович (25.05.1889, Київ – 26.10.1972, Істон, США) – Укр. і амер. авіаконструктор. 1908-16 сконструював і побудував у Києві кілька вертольотів, літаків-біпланів, у т.ч. найшвидший на той час літак С-6 та перші у світі багатомоторні літаки “Руський витязь”, “Ілля Муромець”. 1918 емігрував до Франції, а 1919 – до США. Там сконструював 15 типів літаків, чимало гелікоптерів одногвинтової схеми, турбіни, вертольоти-амфібії. На вертольотах С. уперше здійснено перельоти через Атлантичний (1967) і Тихий (1970) океани.

СКОВОРОДА Григорій Савич (3.12.1722, смт Чорнухи Полтав. обл. – 9.11.1794, Пан-Іванівка, тепер Сквородинівка Харків. обл.) – укр. мислитель, письменник, поет і просвітитель. Навчався в Києво-Могилян. академії (1734-53). У 1941-44 був співаком придворної

капели в Петербурзі. Після 1753 викладав поезику в Переяславській семінарії. В 1759-68 – викладач етики у Харків. колегіумі. Останні 25 років життя мандрував по Слобожанщині, займався філософською і поетичною творчістю. В цей час написав такі філос. твори: “Діалог, або розглагол про стародавній світ”, “Нарцис. Розмова про те: пізнай себе”, “Розмова п’яти мандрівників про справжнє щастя у житті”, “Буквар світу”, “Ізраїльський змії”, “Діалог. Ім’я якому – Потоп зміїний”; поетичні – “Сад божественних пісень” (1753-85), а також “Байки харківські”. У своїх творах відстоював просвітительські етичні ідеї, засновані на критиці соціальної нерівності, паразитизму панівних класів, на звеличенні людей праці. В центрі уваги С. була також проблема людського щастя. С. висунув ідею про те, що щастя людини полягає в “сродній праці”, яка відповідає її природним нахилам.

СКОРИНА (Скарина) Франціск (Георгій; бл. 1490, Полоцьк – бл. 1540, Прага) – білорус. першодрукар, просвітитель і культурний діяч. У 1506 закінчив Краків. ун-т, отримав ступінь бакалавра філософії. У 1512 в Падуан. ун-ті захистив диплом на ступінь доктора медицини. Видавничу діяльність розпочав у Празі, де заснував вид-во та друкарню. Видав *Псалтир* церковнослов’ян. мовою (1517) і 19 окремих книг *Біблії* в перекладі на тодішню літ. білорус. мову (1517-19). Бл. 1520 започаткував книгодрукування у м. Вільно і видав “Малу подорожню книжицю” (1522) та “*Апостол*” (1525). В 1534 знову повернувся до Праги. Книги С. мали вплив на розвиток раннього укр. друкарства (*І. Федоров* та його послідовники), а також на мову укр. рукописів, зокрема Пересопницького Євангелія та ін. С. перший у слов’ян. країнах запровадив у книзі *титул*, вмів багато гравюр, худож. ініціали тощо. Книги С. були поширені на Україні.

СМОТРИЦЬКИЙ Герасим Данилович (1-ша пол. 16 ст., смт Смотрич Хмельн. обл. – жовтень 1594, м. Острог) – письменник, педагог, культур. діяч. Батько *М. Смотрицького*. З 1580 – перший ректор Остроз. академії. Разом з *І. Федоровим* готував видання Острозької Біблії (написав до неї передмову), автор “Букваря” (1578), першого укр. полемічного видання “Ключ царства небесного”, ряду сатирич. творів, у яких виступав на захист укр. народу та його культури, критикував єзуїтство, протестуючи проти насильницького покатоличення православних мирян.

СМОТРИЦЬКИЙ Мелетій (світське – Максим) Герасимович, (бл. 1572, смт Смотрич Хмельн. обл. – 27.12.1633, с. Дермань Рівн. обл.) – укр. культур. діяч, письменник, доктор медицини, викла-

дач, ректор Київ. та Вілен. братських шкіл. Написав чимало полемічних видаць на захист *православ'я*. Найвизначніший його твір “Грамадика словенська...” (1619), в якій упорядкував церковнословенську мову, виклав правила побудови речення та віршування. Ця книга довгий час була основним підручником церковнослов'ян. мови, неодноразово перевидавалась.

СОЛОВ'ЯНЕНКО Анатолій Борисович (25.09.1932, Донецьк – 29.07.1999, смт Козин під Києвом) – укр. співак (лірико-драм. тенор). З 1965 – один з провідних співаків Київ. т-ру опери і балету ім. Т. Шевченка, прославився блискучим виконанням укр. пісень, головних партій в операх “Запорожець за Дунаєм” С. Гулака-Артемовського, “Євгеній Онегін” П. Чайковського, “Ріголетто” Дж. Верді та ін. Нар. арт. СРСР, 1975. Лен. пр., 1980, Шевч. пр., 1997.

СОСЮРА Володимир Миколайович (6.01.1898, ст. Дебельцеве Донец. обл. – 8.01.1965, Київ) – укр. поет. Належав до літ. організацій “Плуг”, “Гарт”, ВУСПШ та ін. Видав понад 80 зб. поезій. Серед них: “Поезії” (1921), “Червона зима” (1922), “Дніпрельстан”, “Війна – війні” (1930), “Червоні троянди” (1932), “Нові поезії” (1937), “Люблю” (1939), “Журавлі прилетіли” (1940). У зб. “Червоним воїнам” (1941), “Під гул кривавий”, “В годину гніву” (1942) оспівав мужність захисників Батьківщини. Автор зб. лірики “Щоб сади шуміли” (1947), “Весняний цвіт” (1952), “На струнах серця” (1955), “Солов'їні далі” (1957), “Ластівка на сонці”, “Так ніхто не кохав” (1960), “Осінні мелодії” (1964) та ін. Держ. пр., 1948. Шевч. пр., 1963.

СТАРИЦЬКИЙ Михайло Петрович (14.12.1840, с. Кліщинці Черкас. обл. – 27.04.1904, Київ) – укр. письменник, перекладач, театр, і культурно-громад. діяч. Рано лишився сиротою, виховувався в сім'ї В. Лисенка – батька *М. Лисенка*. З 1867 жив у Києві, де займався літературною, видавничою, театр, та громадською діяльністю: брав участь у роботі Пд.-Зх. відділення Рос. геогр. т-ва та Київ. літературно-артистичного т-ва. Видав кілька зб. поезій. Вірші С. “Виклик” (“Ніч яка, господи, місячна, зоряна”), “Туман хвилями лягає” та ряд ін. стали улюбленими нар. піснями. Як драматург С. написав низку оригінальних реалістичних п'єс: “Не судилося” (1881), “У темряві”, “Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці” (обидві – 1892), “Талан” (1893) та ін., в яких показав суперечливість процесів у пореформеному селі, діяльність за тих умов інтелігенції. В істор. драмах “Богдан Хмельницький” (1887), “Маруся Богуславка” (1897), “Оборона Буші”, “Остання ніч” (обидві – 1899) від-

творив героїчну боротьбу укр. народу проти польс. шляхти та турецько-татар. завойовників. У 80-90-ті рр. С. написав ряд романів, повістей, оповідань і нарисів. Трилогія “Богдан Хмельницький” (“Перед бурєю”, 1894; “Буря”, 1896; “Біля пристані”, 1897) присвячена подіям визвольної війни укр. народу середини 17 ст. Наступні істор. події змальовано у творах “Молодість Мазепи” (1893), “Руїна” (1899), “Останні орли” (“Гайдамаки”, 1901). Повісті “Червоний диявол” (1896) і “Перші коршуни” (1900) зображують життя Києва 16-17 ст. У романі “Розбійник Кармалюк” (1903) створив романтизований образ нар. месника.

СТЕЛЬМАХ Михайло Панасович (24.05.1912, с. Дяківці Вінн. обл. – 27.09.1983, Київ) – укр. письменник-прозаїк, поет, драматург. Автор повістей “Над Черемошем” (1952), „Гуси-лебеді летять” (1964), “Щедрий вечір” (1967). Світове визнання С. приніс цикл романів, присвячених життю укр. селянства 1-ї пол. 20 ст.: “Велика рідня” (1949-51), “Кров людська – не водиця” (1957), „Хліб і сіль” (1959), “Правда і кривда” (1961), “Дума про тебе” (1962) і “Чотири броди” (1979). Прозові твори вирізняються глибоким психологізмом, мовностильовим багатством. Драм. п’єси сюжетно орієнтовані переважно на зміст романів письменника: “Золота метелиця” (1957), “Кров людська – не водиця” (1958), “Правда і кривда” (1965), „Зачарований вітряк” (1966), “На Івана Купала (Дума про Морозенка)” (1966), „Кум королю” (1967), “Дума про любов” (1971) та ін. Герой Соц. Пр., 1972. Держ. пр., 1951. Лен. пр., 1961. Шевч. пр., 1980.

СТЕФАНИК Василь Семенович (14.05.1871, с. Русів Івано-Фр. обл. – 7.12.1936, там же) – укр. письменник, громад. діяч. У зб. новел та оповідань “Синя книжечка” (1899), “Кам’яний хрест” (1900, екранізовано 1968), “Дорога” (1901), “Земля” (1926) та ін. розповів про долі галичан, зокрема селян, пробудження нац. свідомості, хід визвольних змагань, розкрив антинар. суть імперіаліст. війни. Його творами притаманні глибокий психологізм, драматизм, оригінальна композиція, довершеність форми.

СТЕЦЕНКО Кирило Григорович (24.05.1882, с. Квітки Черкас, обл. – 29.04.1922, с. Веприк Київ. обл.) – укр. композитор, диригент і муз. громад. діяч. Вивчав укр. муз. фольклор і на його основі написав: пісню “Ще не вмерла Україна” (на слова П. Чубинського); хори “Бурлака”, “Заповіт”, “Рано-вранці новобранці”; солоспівні “Плавай, плавай, лебедонько”, “Вечірня пісня”; оперу “Кармелюк”; дитячу оперу “Івасик-Телесик”; музику до драм, вистав “Сватання на Гончарівці”, “Гайдамаки” (за поемою Т. Шевченка).

Автор багатьох релігійних муз. творів, які складають половину спадщини композитора. 1917 створив перший український нац. хор.

СТУПКА Богдан Сильвестрович (27.08.1941, смт Куликів Львів, обл.) – укр. актор і режисер. З 1961 – актор укр. драм. театру ім. М. Заньковецької; 1978 – Київ. укр. драм. театру ім. І. Франка (тепер Національний), з 2001 – його гол. режисер. Знімається у кіно (фільми “Білий птах з чорною відзнакою”, “Найостанніший день”, “Солдати свободи”, “Від Бугу до Вісли”, “Дударики”, “Червоні дзвони”, “Вогнем і мечем”, “Чорна рада” та ін.). У 2000-01 – міністр культури України. Нар. арт. Укр. з 1980. Нар. арт. СРСР з 1991. Шевч. пр., 1993.

СТУС Василь Семенович (8.01.1938, с. Рахнівка Вінн. обл. – 4.09.1985, с. Кучино Перм., обл., Росія, перепохов. 19.11.1989 у Києві) – укр. поет, один з представників руху “шістдесятників” в Україні. Вчителював, навчався в аспірантурі. Вільний час віддавав поезії, громадсько-політ. діяльності. У 60-ті рр. стає одним з активних учасників руху за українське національне відродження, Гельсінського руху, бере участь у літ. та політ. дискусіях, в акціях протесту проти рецидивів сталінської репресивної політики, повсюдного зросійщення України, за що зазнає переслідувань з боку тоталітарного режиму. У 1972 засуджується на ув’язнення. Перебування в таборі особливо суворого режиму спричинило передчасну смерть поета. Автор поет. зб. “Зимові дерева”, “Веселий цвинтар”, “Палімпсести”, “Дорога болю”, “Передчуття”, “Під тягарем хреста” та ін., більшість яких побачила світ у незалежній Україні, а також низки літ.-критичних праць. Ноб. пр., 1985. Шевч. пр., 1991.

СУХОМЛИНСЬКИЙ Василь Олександрович (28.09.1918, с. Василівка Кіровоград. обл. – 2.09.1970, смт Павлиш тієї ж обл.) – укр. педагог, учений. З 1935 працював у Павлівській серед. школі на Кіровоградщині. Створив оригінальну і ефективну систему навчання і виховання дітей. Добрим ставленням, позитивним прикладом, довірою леліав у них працюovitість, потяг до знань, допитливість, любов до батьків, до Вітчизни, милосердя, духовність. Автор праць з теорії та методики політех., трудового і морального виховання дітей: “Виховання особистості”, “Серце віддаю дітям”, “Народження громадянина”, “Про виховання”, “Сто порад учителям” та ін. Герой Соц. Пр., 1968. Держ. пр. УРСР, 1974.

ТЕЛІГА Олена Іванівна (дівоче прізвище – Шовгенова); (21.07.1906, за ін. джерелами – 1907, с. Іллінське, Підмосков’я – 21.02.1942, Київ. Розстріляна фашистами у Бабиному Яру) – укр. поетеса-

антифашистка, представниця „празької школи”. Живучи в Празі та Варшаві, включилася в нац. рух, вступила до ОУН. Працювала головою проводу мист. т-ва “Зарево”, зосередженого на пропаганді укр. культури на спольшеній Холмщині та Підляшші. Після розколу ОУН у 1940 залишилася у фракції А. Мельника, до складу якої входила й група О. Ольжича. У жовтні 1941 Т. переїхала до Києва, де в той час було засновано Українську національну раду. Т. як член референтури культурної комісії створила “Спілку письменників”, перебрала на себе редагування літ.-мистецького додатка “Літаври” при газеті “Українське слово”. За свої 35 років поетеса не встигла видати жодної власної книжки, всі вони вийшли посмертно (“Душа на сторожі”, 1946; “Прапори духа”, 1947; “На чужині”, 1947; зб. “Олена Теліга”, 1977, зб. “О, краю мій”, 1999); більшість її поезій загубилася чи була знищена фашистами.

ТЕСЛЕНКО Архип Юхимович (2.03.1882, с. Харківці Полтав. обл. – 28.06.1911, там же) – укр. письменник, представник *критичного реалізму*. В оповіданнях “Хуторянка”, “За паспортом”, “Школяр”, “Радоці”, “Любов до ближнього”, “Наука”, п’єсі “Патріоти” (всі – 1906), повісті “Страчене життя” (1911) та ін. показав нелегку долю обдарованих укр. селян, жінок, молоді, дітей в умовах рос. царизму, викривав згубні погляди рос. шовіністів, чорносотенців, здириство чиновників.

ТОБІЛЕВИЧІ – родина діячів укр. театру – брати *І. Карпенко-Карий, М. Садовський, П. Саксаганський*. (Див. окремі статті).

ТРУТОВСЬКИЙ Костянтин Олександрович (9.02.1826, Курськ – 29.03.1893, с. Яковлевка Кур. обл.) – укр. живописець і графік. Демократична спрямованість творчості Т. виявилась у щирому співчутті до укр. та рос. селянства, в сатирич. зображенні побуту поміщиків. Серед творів: “Хоровод у Курській губернії” (1860), „Колядки в Україні” (1864), “Білять полотно” (1874); “В місячну ніч”, „Весільний викуп” (обидві – 1881); “Кобзар над Дніпром” (1875). Брав участь у виданні “Живописної України” (1861-62) Л. Жемчужникова, альбому літографій до “Вечорів на хуторі поблизу Диканьки” М. Гоголя (1874). Створив також іл. до біографії Т. Шевченка (1885), до “Гайдамаків” (1886) і “Невольника” (1887) Т. Шевченка.

УЖВІЙ Наталія Михайлівна (8.09.1898, м. Любомль Волин. обл. – 22.07.1986, Київ) – укр. актриса. З 1936 – провідна актриса Київ. укр. драм. театру ім. І. Франка. Створила там низку високохудож. образів – Беатріче (“Багато галасу даремно” В. Шекспіра), Маклена (“Маклена Граса” М. Куліша), Анна (“Украдене щастя” І. Фра-

нка) та ін., у кіно – Олена (фільм “Райдуга”, 1943) та ін. Нар. арт. СРСР з 1944. Герой Соц. Пр., 1974. Держ. пр., 1946, 1949, 1951. Шевч. пр., 1984.

УКРАЇНКА Леся (Леся Українка – літ. псевд. Косач-Квітки Лариси Петрівни; 25.02.1871, Новоград-Волинський Житомирська обл. – 1.08.1913, м. Сурамі, Грузія, похов. у Києві) – укр. поетеса та громад. діяч. Освіту здобула вдома, володіла багатьма мовами, досконало знала світову історію та культуру, особливо літературу і мистецтво. Визнання молодій поетесі принесли книги поезій “На крилах пісень” (1893), “Думи і мрії” (1899), “Відгуки” (1902), а також поеми “Місячна легенда” (1892), “Давня казка” (1893), “Роберт Брюс, король Шотландський” (1893), “Одно слово” (1903), в яких У. розробляла теми боротьби за соціальне і нац. визволення, служіння митця народові, засуджувала загарбницькі війни тощо. У. широко відома своїми драм. творами, зокрема такими, як “Кассандра”, 1903-07; “Осіньна казка”, 1905; “В катакомбах”, 1905; “Камінний господар”, 1912. Вершиною поетичної майстерності У. є драма-феєрія “Лісова пісня” (1911) – про боротьбу велічного, прекрасного, волелюбного проти мізерного, рабського, міщанського, бездуховного.

УТКІН Володимир Федорович (17.10.1923, с. Пустобор Рязан. обл. – 15.02.2000, Москва) – укр. вчений у галузі механіки, конструктор космічних систем. Тривалий час – ген. конструктор провідного підприємства ракетобудування України – “Південного машинобуд. з-ду”. За участю У. і під його керівництвом створено ряд ракет світового рівня для військ. і цивільних потреб. Двічі Герой Соц. Пр., 1969, 1976. Лен. пр., 1964. Держ. пр., 1980.

УТЬОСОВ Леонід Йосипович (21.03.1895, Одеса – 9.03.1982, Москва) – рос. та укр. артист естради, кіноактор. З 1911 працював у т-рах мініатюр, згодом – у театр. трупях Кременчука, Одеси, Херсона, Києва та ін. міст. 1929 організував один з перших в Україні та СРСР естрадний джазовий оркестр, з яким знявся у фільмі “Веселі хлоп’ята” (1934). Як соліст оркестру виконував твори І. Дунаєвського, М. Блантера, В. Соловйова-Седого та ін. Автор книг “З піснею по життю” (1961), “Спасибі, серце” (1976). Нар. арт. СРСР з 1965.

УШИНСЬКИЙ Костянтин Дмитрович (2.03. 1823, за ін. даними – 1824, Тула – 3.01.1871, Одеса, похов. у Києві) – укр. і рос. педагог, основоположник вітч. педагог. науки. Обґрунтував вчення про мету виховання – підготовка людини до праці і життя, формування у дітей почуття обов’язку перед народом. Виступав за те, щоб кожен

народ мав національну школу, де навчання ведеться рідною мовою. Засуджував рос. царизм за заборону укр. мови. Автор читанки “Рідне слово” та ін. підручників для початкової школи.

ФЕДОРОВ (Москвитін) Іван Федорович (бл. 1525 – 15.12.1583, Львів) – один із засновників книгодрукування в Україні та Росії. Видав перші в Україні друковані книги “Апостол”, 2-ге вид. (1574), “Буквар” (“Грамматикію”, 1574), Острозьку біблію (1581).

ФЕДЬКОВИЧ Юрій (Осип) Адальбертович (8.08.1834, смт Путала Чернів. обл. – 11.01.1888, Чернівці) – укр. письменник. Автор ліричних віршів, поем, балад – зб. “Поезії Юсифа Федьковича” (1862), “Поезії Юрія Городенчука-Федьковича” (1867-68). В оповіданнях і повістях (зб. “Повісті Осипа Федьковича”, 1876) змалював гострі соціальні та побут. конфлікти в буковинському селі, тяжку долю селян, солдатів, показав високі моральні якості простих людей. Склав укр. “Буквар”, видав для нар. шкіл пісенник (“Співанник для господарських діточок”).

ФІЛАТОВ Володимир Петрович (27.02.1875, с. Михайлівка Пенз. обл. – 30.10.1956, Одеса) – укр. офтальмолог і хірург. Засновник школи укр. і рос. офтальмологів. Вперше застосовував відновлювальну хірургію очей, трансплантацію рогівки, біогенні стимулятори. Організував Ін-тут очних хвороб і тканинної терапії в Одесі (1936). Держ. пр., 1941.

ФІОЛЬ Швайпольт (? – 16.05.1526, Краків) – першодрукар слов’ян. книг, ювелір, гірничий майстер. Був тех. керівником друкарні в Кракові, яка видала перші українські книги кириличним шрифтом: Часослов, Осмогласник (обидві – 1491), дві недатовані Тріоди. Осн. текст книг – церковнослов’янський, у післямовах вжито тодішню укр. мову. Збереглося 79 примірників видань Фіоля, в т.ч. у бібліотеках Києва, Львова, Одеси. Припускають, що замовником видань була Київська митрополія.

ФРАНКО Іван Якович (27.08.1856, Нагуєвичі, тепер с. І. Франка Львів, обл. – 28.05.1916, Львів) – укр. письменник, учений, громад. діяч, перекладач. З 1894 очолював філол. секцію, а з 1898 – також Етногр. комісію Наук. т-ва ім. Т. Шевченка, редагував “Літературно-науковий вісник”. Стояв біля витоків Української радикальної та Націонал.-демократ. партій. Ф. був поетом-новатором. Розпочав друкуватися з середини 70-х рр.: зб. поезій “З вершин і низин”, поеми “Смерть Каїна”, “Похорон”, “Іван Вишенський”, “Мойсей” та ін. Проза Ф. нараховує понад 100 творів малої форми та 9 повістей і романів, зокрема “Борислав сміється”, “Захар Беркут”. Перу митця належать драми “Сон князя Святослава”, “Учитель”, “Кам’яна

душа” й найвидагніша – “Украдене щастя”, що й досі не сходить зі сцен укр. театрів. Серед численних наук. праць – 5-томне видання “Апокрифів і легенд з українських рукописів” (1896-1910). Ф. активно популяризував кращі твори світової л-ри, перекладаючи з рос., польс., чес., серб., хорв., нім., англ., франц., старогрец., рим., араб., ассіро-вавілон. та індійської л-р.

ХАНЕНКО Богдан Іванович (23.01.1848, с. Лотоки, Чернігівщина – 8.06.1917, Київ) – укр. археолог і колекціонер-меценат. Зібрав колекцію мист. шедеврів, на базі якої 1921 було засновано “Музей мистецтва ВУАН” (пізніше Київ. держ. музей західного та східного мистецтва), нині – Музей мистецтв ім. Богдана і Варвари Ханенків, що на вул. Терещенківській у Києві.

ХАСЕВИЧ Ніл (1905, с. Дюксин Рівн. обл. – 4.03.1952, с. Сухівці, тієї ж обл.) – укр. художник-графік. У 30-х рр. 20 ст. його графічні картини демонструвались у Варшаві, Берліні, Парижі, Лос-Анджелесі, Чикаго, багатьох містах України. З 1942 брав активну участь у діяльності ОУН та УПА. Створив понад 150 худож. графічних картин, присвячених їх боротьбі, серед них: “Волинь у боротьбі”, “Ключі ОУН” (“За Українську самостійну соборну державу”, “Воля народам! Воля людині!”), брав участь у худож. оформленні підпільних видань “Повстанець”, “До зброї”, “Український перець” тощо.

ХВИЛЬОВИЙ (Фігільов) Микола Григорович (13.12.1893, Тростянець Сум. обл. – 13.05.1933, Харків) – укр. письменник, один із найпопулярніших у 20-ті рр. 20 ст. У зб. новел “Сині етюди” (1922), повісті “Санаторійна зона” (1924), романі “Вальдшнепи” (1926-27) відобразив драматизм громадян, війни, гостру реакцію в суспільстві на розбіжності між декларованими ідеалами та тогочасною дійсністю. В памфлетах, статтях піддав критиці сталінські методи побудови соціалізму, утиски укр. культури, відстоював її самотність. За свої ідейні переконання був звинувачений у “хвильовизмі” (націоналізмі).

ХВОЙКА (Хвойко) Вікентій В’ячеславович (1850, с. Семин, Чехія – 2.11.1914, Київ) – укр. археолог. У 1896 відкрив пам’ятки трипільської культури в Серед. Придніпров’ї. Досліджував також пам’ятки бронзового віку, скіфські, зарубиньські та давньоруські старожитності. Х. – один із засновників Київ. міського музею старовини і мистецтв (тепер Національний музей історії України).

ХОЛОДНА (дівоче – Левченко) Віра Василівна (1893, Полтава – 17.02.1919, Одеса) – перша вітчизн. кінозірка. Знялась у 50 фільмах німого кіно (протягом 4 років). У к/ф “Діти століття” (1915),

“Міражі” та “Життя за життя” (обидва – 1915), “Мовчи, смутку, мовчи”, “Останнє танго” (обидва – 1918), уміло використовуючи спец. засоби виразності кіномистецтва, створила багато яскравих, глибокопсихологічних образів.

ЧУБИНСЬКИЙ Павло Платонович (27.01.1839, х. Мала Олександрівка, тепер Чубинське, під Борисполем Київ. обл. – 26.01.1884, Київ) – укр. і рос. етнограф, фольклорист і поет. У 1861 закінчив юридичний ф-т Петерб. ун-ту. 1862 написав знаменитий вірш “Ще не вмерла Україна”, якому судилося стати національним гімном укр. народу (див. *Державний Гімн України*). 1862-69 за “українофільську діяльність” перебував на засланні в Архангельську. У 1869-70 очолював етнографічно-статистичні експедиції по вивченню України, Білорусі та Молдови. Матеріали цих експедицій було видано за редакцією Ч.

ЧУРАЙ Марія Гордіївна (Маруся Чурай, Чураївна) – легендарна укр. нар. співачка й поетеса. За переказами, жила й творила в середині 17 ст. в Полтаві. Вважається автором укр. нар. пісень “Ой, не ходи, Грицю”, “Засвітали козаченьки” та ін. Протягом 19-20 ст. на сюжет пісні-балади “Ой, не ходи, Грицю” написані численні поеми, драми, повісті, авторами яких були К. Тополя, М. Старицький, В. Самійленко, О. Кобилянська, І. Сенченко, І. Микитенко, Л. Костенко (роман у віршах “Маруся Чурай”, 1979).

ЧУХРАЙ Григорій Наумович (23.05.1925, Мелітополь – 30.10.2001, Москва) – рос. та укр. кінорежисер. Його фільми “Сорок перший” (1956), “Балада про солдата” (1959), “Чисте небо” (1961), “Життя прекрасне” (1980) та ін. вирізняються високою майстерністю, глибоким проникненням у психологію героїв, романтичною емоційністю, відзначені багатьма нагородами кол. СРСР та міжнар. кінофестивалів. Нар. арт. СРСР з 1981. Лен. пр., 1961.

ШЕВЧЕНКО Тарас Григорович (9.03.1814, с. Моринці Черкас. обл. – 10.03.1861, Петербург, похов. на Чернечій горі у Каневі Черкас. обл.) – укр. народний поет, художник, мислитель. Народився в сім’ї селянина-кріпака. У 1829 як “козачок” пана Енгельгардта виїхав до м. Вільно (тепер Вільнюс), а в 1831 прибув до Петербурга, працював у майстерні живописця В. Ширяєва. У 1838 Ш. було викуплено з кріпацтва, після чого він вступив до Академії мистецтв, став учнем *К. Брюллова*. В роки навчання формувалися його світогляд, склалися філос. сп.-політ. та естетичні погляди. У 1840 вийшла перша збірка поезій “Кобзар”, що відкрила нову епоху в історії укр. л-ри. Ш. збагатив укр. л-ру новими мотивами, жанрами, пройшовши шлях від революц. романтизму до критич. реалізму.

Поряд з *І. Котляревським* йому належить велика роль у творенні та збагаченні укр. літ. мови. У 1843 Ш. написав драму “Назар Стодоля”. Закінчивши 1845 Академію мистецтв, повертається в Україну, де веде напружену літ. й мистецьку діяльність. Поет висуває ідею селянської революції як єдиного засобу ліквідації кріпацтва й панування рос. царизму в Україні. Створює сповнені волелюбного духу поеми “Сон” (1844), “Кавказ” (1845), програмовий вірш “Заповіт” (1845). У поемі “Наймичка” (1845) змальовує один з найякравіших драматич. образів жінки-матері в світовій літературі. Ш. – основоположник *критич. реалізму* в укр. л-рі та образотворч. мистецтві (“Катерина”, 1842; серія офортів “Живописна Україна”, (вид. 1844); портрети, ілюстрації). Після розгрому Кирило-Мефодіївського товариства (1847) Ш. було заслано в Оренбурзький корпус з заборонено писати й малювати. Десятилітнє заслання не зламало Шевченкового духу, більше того, він створив тут класичні зразки філос. пейзаж. й інтимної лірики, поезії на істор. теми, повісті. В цей час набуває ще більшої реалістич. виразності творчість Ш.-художника. Після звільнення 1857 із заслання Ш. розпочинає вести “Журнал” (щоденник, 1857-58), який став видатною пам’яткою мемуарної літератури. Прибувши до Петербурга, Ш. інтенсивно працює над новими поет. й мистецькими творами. У 1860 йому було присвоєно почесне звання академіка гравюри. Помер у Петербурзі, в будинку Академії мистецтв, де жив останні роки. Весною 1861 прах Ш. із Смоленського кладовища перевезли в Україну, через Київ до Канева, де 22 травня поховали на Чернечій горі, “щоб лани широкополі і Дніпро і кручі було видно, було чути, як реве ревучий”. Ш. справедливо вважається одним з найвидатніших гуманістів світу, оскільки гуманіст. ідеали становлять основну сутність його творів. “Заповіт” Ш., покладений на музику полтав. учителем співу Г. Гладким, в умовах рос. колоніального гноблення тривалий час був нац. гімном України.

ШОВКУНЕНКО Олексій Олексійович (21.03.1884, Херсон – 12.03.1974, Київ) – укр. художник. Твори: серії *акварелей* – “Одеський суднобудівний завод” (1929-30), “Дніпрельстан” (1930-32), портрети В. Заболотного, М. Рильського, М. Литвиненко-Вольгемут та ін., пейзажі-красьвиди. Нар. худ. СРСР з 1944. Шевч. пр., 1970.

ШТРОМ Іван Васильович (1823-87) – укр. архітектор, акад. Петерб. АМ. За проектом Ш. у Києві споруджено кол. Володимирський кадетський корпус (тепер адм. будинок на Повітрофлот. просп., 1857), будинок Присутствених місць (1854-57, у співавт.; тепер

адм. будинок), Міськ. театр; театр у Житомирі, обидва – 1854-56.
Ш. – один з авторів первинного проекту (1859) Володимирського собору в Києві.

ШУЛЬЖЕНКО Клавдія Іванівна (24.03.1906, Харків – 17.06.1984, Москва) – укр. і рос. актриса і естрадна співачка, нар. арт. СРСР (з 1971). З 1923 – актриса Харків. драм. театру, з 1928 – солістка Ленінгр. мюзик-холу, джаз-оркестру; з 1943 – у Москві.

ЩЕПКИН Михайло Семенович (17.11.1788, с. Красне Белгор. обл. – 23.08.1863, Ялта, похов. у Москві) – укр. і рос. актор. Основоположник сценіч. *реалізму* в укр. і рос. мистецтві. З 1816 виступав у Харків. вільному театрі, 1818-21 – Полтав. вільному театрі, 1822 – на чолі власної трупи в Києві, з 1824 – в Малому театрі (Москва). У 1829-50 періодично гастролював у багатьох містах України. Ролі: Виборний (“Наталка Полтавка”), Михайло Чупрун (“Москаль-чарівник” І. Котляревського), Шельменко (“Шельменко-денщик” Г. Квітки-Основ’яненка), Грицько “Козак-вірошписець” О. Шаховського), Фамусов (“Лихо з розуму” О. Грибоєдова), Городничий (“Ревізор” М. Гоголя) та ін.

ЮРА Гнат Петрович (8.01.1888, с. Федварі, тепер Підлісне Кіровогр. обл. – 18.01.1966, Київ) – укр. актор, режисер. З 1920 – один із засновників створеного у Вінниці Нового укр. драм. театру ім. І.Франка (з 1923 – в Харкові, з 1926 – в Києві), який очолював до 1961. Ролі: Мартин Боруля, Стьопочка Крамарюк, Терешко Сурма, Бонавентура (“Мартин Боруля”, “Житейське море”, “Суєта”, “Сто тисяч” І. Карпенка-Карого), Мусій Копистка (“97” М. Куліша), Лука (“На дні” М. Горького) та ін. Знімався в к/ф “Прометей” (1936), “Кармелюк” (1939), “Тарас Шевченко” (1951) та ін. Автор низки праць з питань театр. мистецтва. Нар. арт. СРСР з 1940. Держ. пр., 1949, 1951.

ЮР’ЄВ Василь Якович (20.02.1879, с. Вірга Пенз. обл. – 8.02.1962, Харків) – укр. вчений-селекціонер, один з основоположників селекції насінництва зернових культур, автор понад 20 нових сортів пшениці, жита, ячменю, вівса, проса, кукурудзи. В 1935-56 – директор Харків. селекційної станції, а потім – академічного Ін-ту генетики та селекції.

ЯВОРНИЦЬКИЙ (Еварницький) Дмитро Іванович (6.11.1855, Сонцівка, тепер с. Борисівка Харків. обл. – 5.08.1940, Дніпропетровськ) – укр. вчений-історик, археолог, етнограф, письменник. З 1902 – завідував Музеєм старожитностей Катеринослав. губ. (нині – Дніпропетр. істор. музей ім. академіка Д.І. Яворницького). Гол. праці присвячені укр. козацтву – “Історія запорозьких козаків”

(т. 1-3, 1892-97), “Запорожжя в залишках старовини та переказах народу” (т. 1-2, 1888), “Словник укр. мови” (т. 1 “А-К”, 1920), “Джерела для історії запорозьких козаків” (т. 1-2, 1903). Зібрав унікальну колекцію – 75 тис. матеріал, пам’яток Пд. України. Як письменник розвивав традиції укр. класичної л-ри: зб. поезій “Вечірні зорі” (1910), повісті “За чужий гріх” (1907), “Де люди – там і лихо” (1911).

ЯНОВСЬКИЙ Юрій Іванович (27.08.1902, с.Нечаївка Кіровогр. обл. – 25.02.1954, Київ) – укр. письменник. Зб. новел “Мамутові бивні” (1925), “Кров землі” (1927), зб. віршів “Прекрасна Україна” (1927), романи “Чотири шаблі” (1931), “Вершники” (1935), “Мир” (1956) та ін. твори присвячено подіям громад. війни, повстанському селянському рухові, мирній творчій праці на укр. землях. Автор п’єс “Дума про Британку” (1932), “Дочка прокурора” (1954), сценаріїв для кінофільмів. Я. – один із фундаторів лірико-романтичної стильової течії в укр. л-рі. Держ. пр., 1949.

ЯРЕМЧУК Назарій Назарович (20.12.1951, м. Вишніця, Чернів. обл. – 30.06.1995, Чернівці) – укр. естрадний співак (тенор). У 1970-1995 – соліст ансамблю “Смерічка” Чернів. філармонії. Популярний виконавець укр. нар. пісень і пісень сучас. композиторів. Нар. арт. України з 1987. Шевч. пр., 1995.

ЯРОСЛАВ МУДРИЙ (бл. 978 – 2.02.1054, Вишгород, похов. у Софійському соборі, Київ) – держ. діяч і просвітитель Київ. Русі, великий князь київський з 1019, син *Володимира Святославича* (Великого). За його князювання було укладено перший зб. законів давньорус. права – “Правду Ярослава”, остаточно утверджується як державна ідеологія *християнство*; було висвячено першого митрополита з руських *Іларіона*. Як блискучий дипломат, шляхом матримоніальних (родинних) зв’язків зі Швецією, Францією, Польщею, Угорщиною, Норвегією, Візантією сприяв зміцненню міжнар. становища Русі. Я. М. був високоосвіченою для того часу людиною. За його князювання споруджено Софійський собор, Золоті ворота в Києві, ряд ін. кам’яних храмів. При Софійському храмі він створив першу на Русі *бібліотеку*, де переписувалися зі старослов’янської, перекладалися з грецької та ін. європ. мов хроніки, зб. законів, художня та природнича л-ра. Я. М. започаткував літописну традицію при своєму дворі, сприяв поширенню освіти шляхом відкриття шкіл при храмах та монастирях, що з’являлися на Русі з серед. 11 ст.